

Webinar MPZ

Doelen halen door
duurzaam, circulair en
gezond bouwen

primum+

Even voorstellen:

VolkerWessels

Aveco de Bondt
ingenieursbedrijf

primum+

primum⁺

- Visie en Strategie
- Gezonde gebiedsontwikkeling
- Circulair en Gezond Bouwen

- Visie en Strategie
- Gezonde gebiedsontwikkeling
- **Circulair en Gezond Bouwen**
  - Circulair en gezond ontwerpen
  - Circulair en Gezond bouwen/renoveren
  - Materialen-Loket
  - LCA's/CI/EED/MPG/GPR/BREEAM/WELL
  - Materialenpaspoort
  - LCA + LCC + DMJOP Gebouw

Onze opdrachtgevers

Rijkswaterstaat

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Hoogheemraadschap van Rijnland

Webinar MPZ

Doelen halen door
duurzaam, circulair en
gezond bouwen

primum+

Doelen

Transitieagenda
circulaire
bouwconomie

Klimaatakkoord
en Klimaatwet

Betonakkoord

European
Green Deal

Biodiversiteits-
akkoord?

Omgevingswet

2015

Participatiewet:
Re-integratie van
arbeidsbeperkten

EPC < 0,8

2017-2018

Wet banenafpraak
en Quotum
arbeidsbeperkten:
1,93% van
werknemers moet
uit doelgroep
banenafpraak
bestaan (overheden)

2019

CB'23: leidraden:
Meten van
circulariteit en
Paspoorten voor de
bouw gereed

Stresstest
kwetsbaarheden
klimaatthema's +
risicodialogen
(overheden)

Energie
informatieplicht
naast (sinds 2008)
energiebesparingsplicht

Tijdelijke BENG

2020

-25% CO₂
t.o.v. 1990

-37% PM
2.5(fijnstof) t.o.v.
2005

-40% NO_x
(stikstofoxiden)
t.o.v. 2005

CB'23: leidraden:
Circular inkopen en
Circular ontwerp
worden opgesteld

Nieuwe
Nederlandse
regelgeving
Persistente
Organische Stoffen
(POP's)

RWS: -10% CO₂ bij
droog grondverzet
door mobiele
werktuigen
t.o.v. 2016

2021

Subsidie elektrische
voertuigen en
bouwmachines
(€300 mio t/m
2023)

CO₂ beprijzing

75% aardgasvrij
nieuwbouw

Verplichte BENG-
eisen bij
vergunning-
aanvraag bouw

Start
renovatiegolf EU
(€35 mio/jaar)

2022

Verwachte nieuwe
wetgeving verplicht
materialenpaspoort

2023-2026

Zero-emissies zones
in G30
(bestel- en vrachtwagens)

Verwachte nieuwe
wetgeving zero
emissie
bouwplaatsen

RWS: -20% CO₂ per
m² asfalt in aanleg
en onderhoud t.o.v.
2017

Energielabel C
(utiliteitsgebouwen
> 100 m²)

2030

-55% CO₂
t.o.v. 1990

Emissieloos vervoer
en materieel

70% hernieuwbare
energie

-50% primaire
grondstoffen

-50% NO_x
t.o.v. 1990

-30% CO₂ in
betonketen
t.o.v. 1990

100% hoogwaardig
hergebruik van
vrijkomend beton

Overheden:
Energie neutraal
voor eigen
bedrijfsvoering

Energielabel A
(utiliteitsgebouwen)

1.5 miljoen huizen
verduurzaamd

2050

-95% CO₂
t.o.v. 1990

Emissievrije
binnensteden in
Europa

Heel Nederland is
waterrobuust en
klimaatbestendig
ingericht

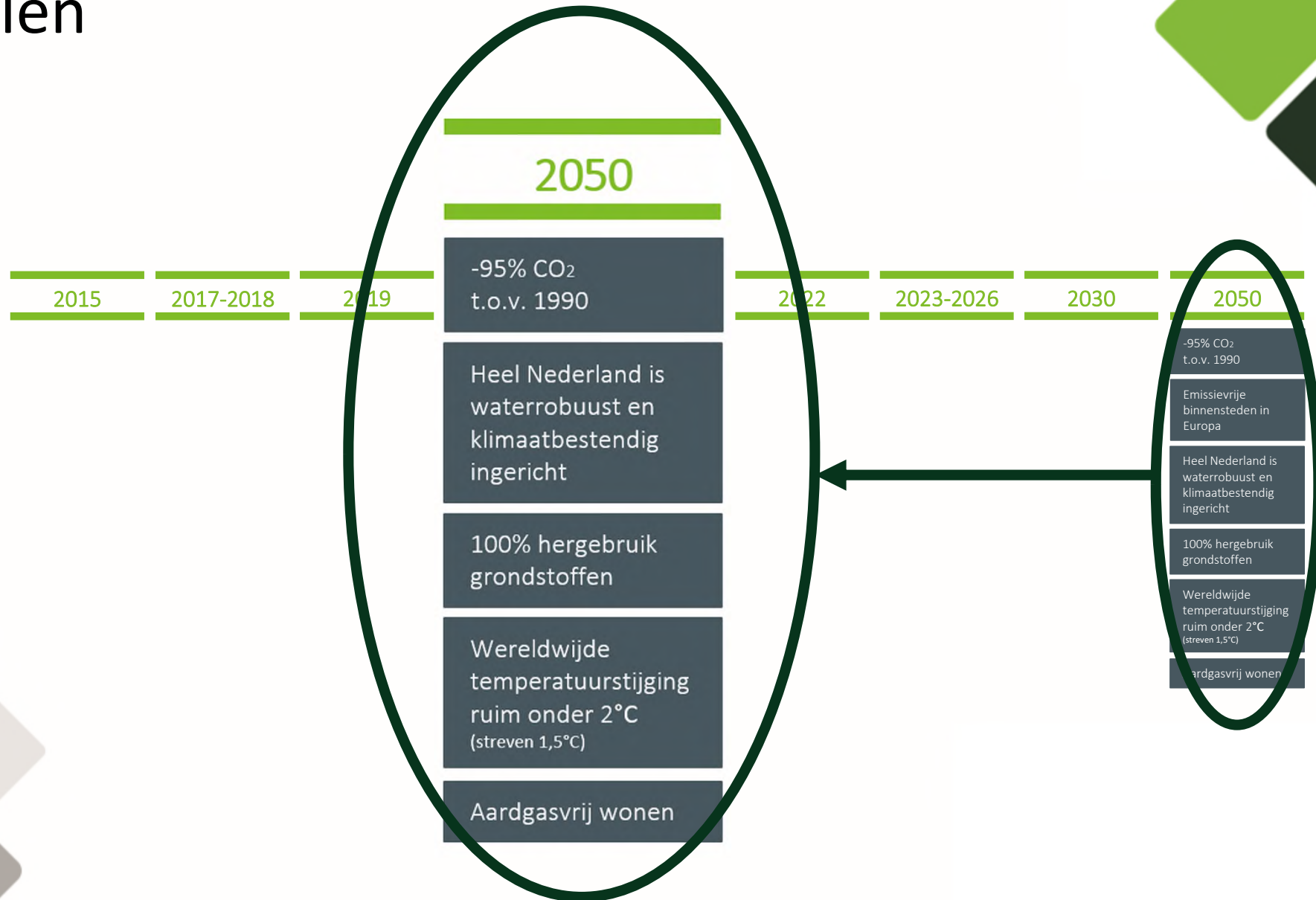
100% hergebruik
grondstoffen

Wereldwijde
temperatuurstijging
ruim onder 2°C
(streven 1,5°C)

Aardgasvrij wonen

Doelen

Waar staan we?

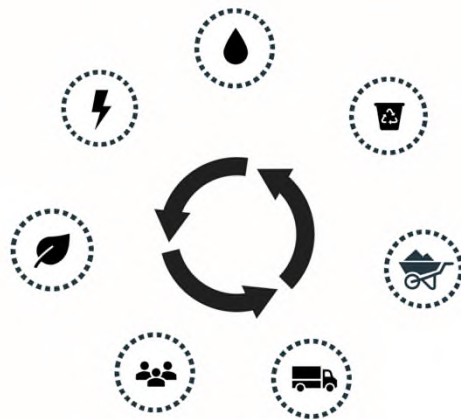
Opdrachtgever	Doel
Rijkswaterstaat	<ul style="list-style-type: none"> • 2030: <u>klimaatneutrale</u> projecten en bedrijfsvoering • 2030: circulair werken en circulaire GWW-keten
ProRail	<ul style="list-style-type: none"> • 2030: CO₂-neutraal, 100% energie zelf opgewekt • Minimaal beslag op grondstoffen
Provincie Zuid-Holland	<ul style="list-style-type: none"> • 2030: -49% CO₂-uitstoot & -50% primaire grondstoffen • 2050: -95% CO₂-uitstoot & 100% circulair
Schiphol	<ul style="list-style-type: none"> • 2030: Schiphol <u>afvalloos</u> (zero waste) • 2040: Schiphol klimaatneutraal tot 3.000 voet
Gemeentes	<ul style="list-style-type: none"> • 2030: -49% CO₂-uitstoot (VNG) • 2030: Rotterdam: 100% circulair • 2050: Amsterdam, Rotterdam: klimaatneutraal • 2050: Utrecht, Amsterdam: 100% circulair
Waterschappen	<ul style="list-style-type: none"> • 2025: Volledig energieneutraal • 2050: 100% circulair

Waar staat de zorg?

- Green Deal Duurzame Zorg (ca. 7% CO₂-uitstoot)
  - 49% CO₂ reductie in 2030
  - Circulaire bedrijfsvoering
  - Medicijnresten uit afvalwater
  - Gezond makende leefomgeving en milieu
- Routekaarten lopen tot 2022

Stappen gezet! Tegelijkertijd nog veel te doen

Transitieagenda
Circulaire
bouwsector

Beknopt
Klimaatkkoord
en Klimaatwet

Europees
Green Deal

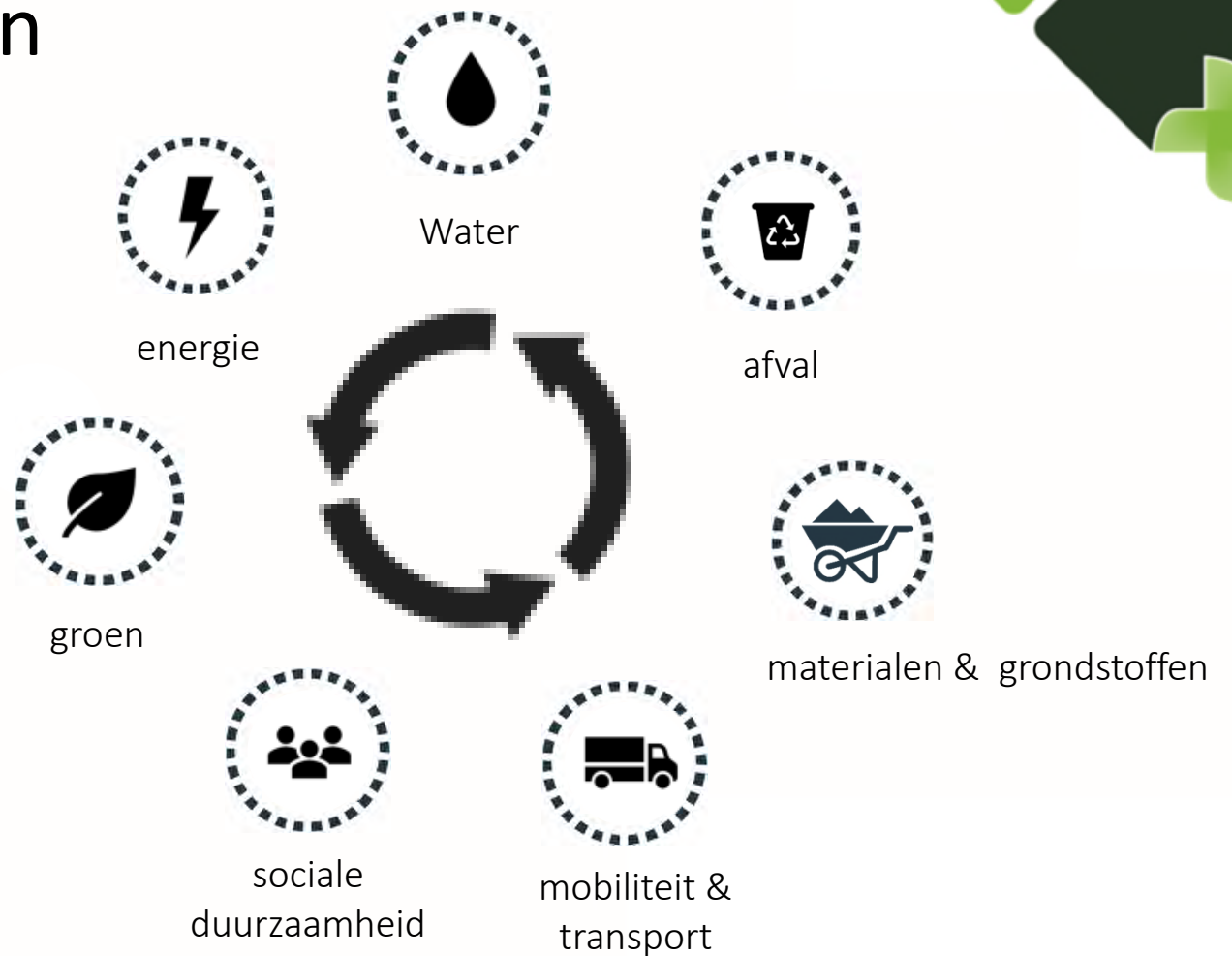
Bio-energie-
akkoord?

Omgevingwet

2015	2017-2018	2019	2020	2021	2022	2023-2026	2031	2050
Participatiewet: Bevestiging van EPC < 0,8	Wet duurzaamheid en Circulaire voorzieningen 1,5% van werkloosheids aantal moet aantwoord geven	CE 23: leidraad in circulaire en duurzame bouw bouw bouw bouw	-32% CO2 t.o.v. 1990 -37% PM 2.5/μm(tot t.o.v. 2005)	Streek- en landbouw bouw bouw bouw	Verplichte BENG- bouw bouw bouw	Verplichte BENG- bouw bouw bouw	Verplichte BENG- bouw bouw bouw	Verplichte BENG- bouw bouw bouw

Hoe doelen bereiken? Door circulair denken

20 jaar lang: energie als middelpunt

afval

water

groen

energie

materialen & grondstoffen

sociale
duurzaamheid

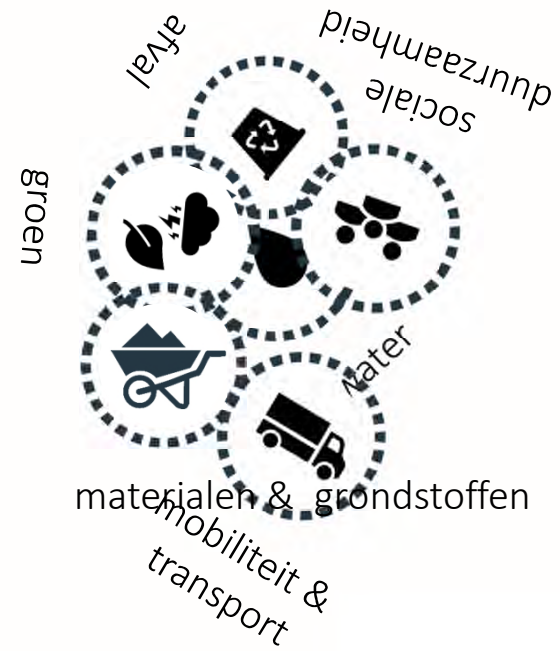
mobiliteit &
transport

Duurzaam bouwen is vertaald naar 'energiezuinig' bouwen

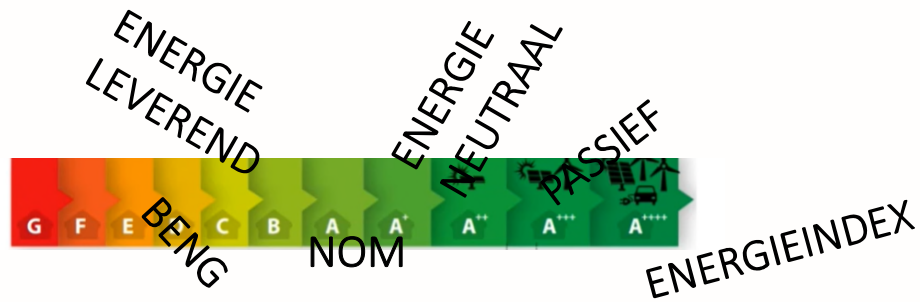
energie

Energiezuinig bouwen

energie

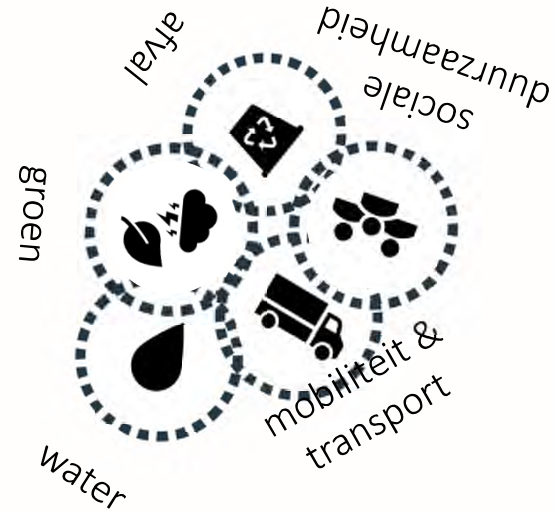
Momenteel focus vooral op energie en materialisatie

materialen & grondstoffen

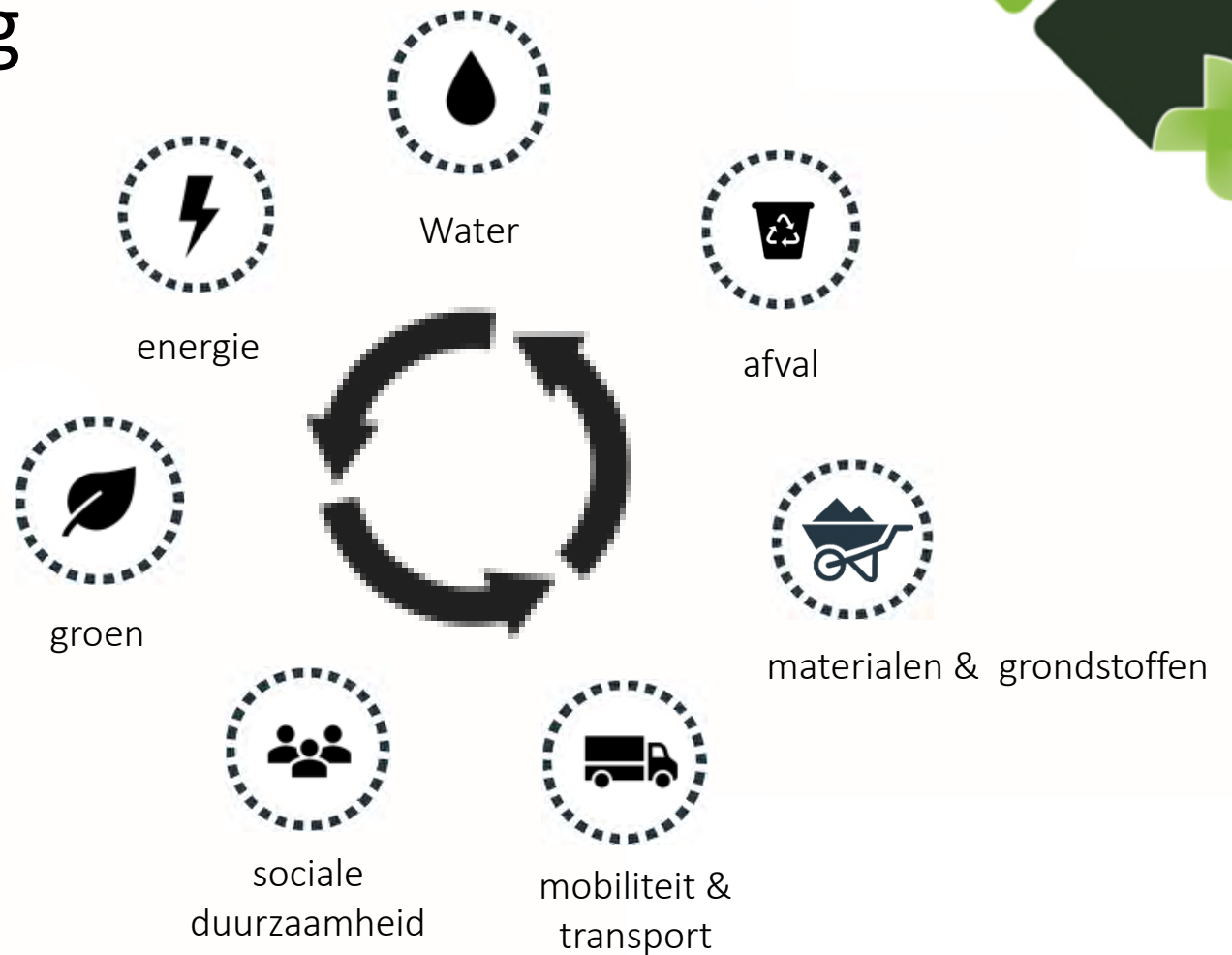

energie

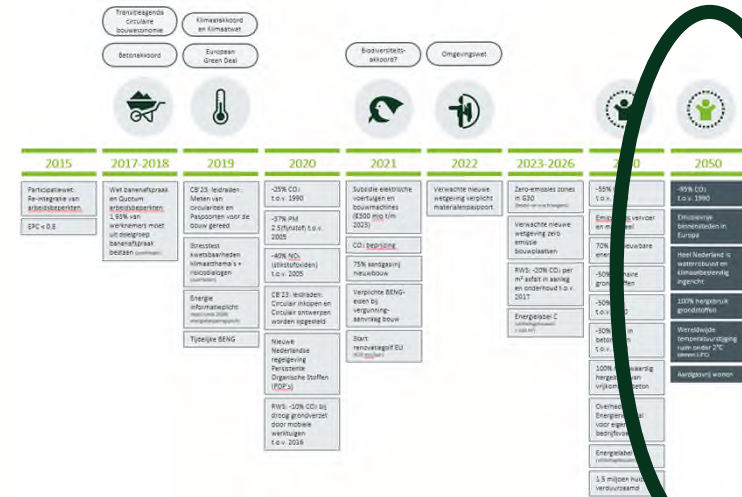
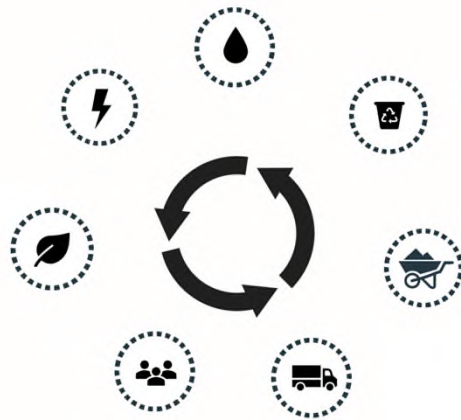

Circulair denken = Integrale benadering

Circulair denken = Doelen behalen

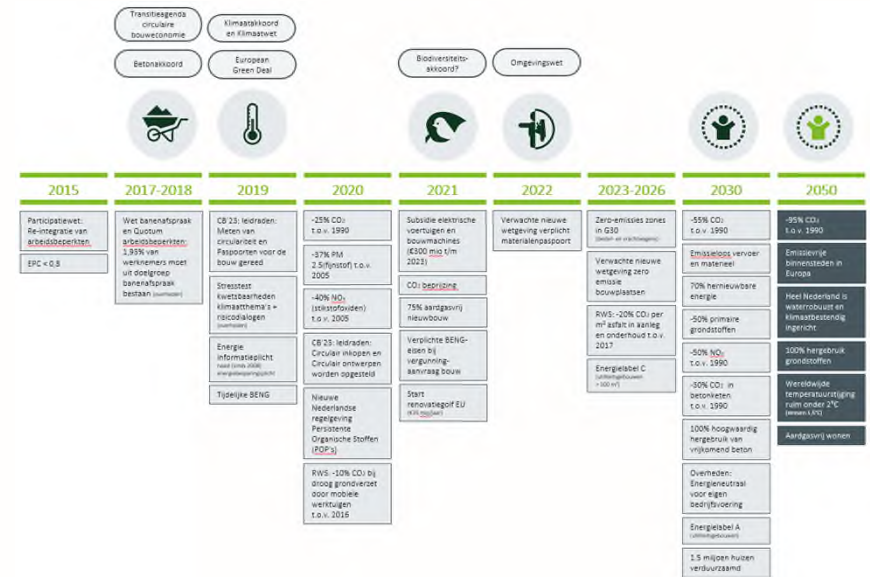
Hoe doelen te bereiken?

2015	2017-2018	2019	2020	2021	2022	2023-2026	2030	2050
<p>Participatiewet Bevrijding van Afschietbelasting SFC + O&B</p>	<p>Wet bevoeningswet en Wet Afschietbelasting 1,85% van vermogens moet uit de groep van belasting betalen</p>	<p>CS 23: Intradon- delen van Circulair en Pasvorm voor de bouw 2019</p> <p>Streefdoel Kwaliteitskenners Kwaliteitskenners + Nieuw 2019</p> <p>Energie Informatieplicht voor 2019</p> <p>Toekomstige BENG</p>	<p>CS 23: Intradon- delen van Circulair en Pasvorm voor de bouw 2020</p> <p>CS 23: Intradon- delen van Circulair en Pasvorm voor de bouw 2020</p> <p>Nieuwe Nederlandse regering Personele Organische Stoffen ROPSA</p> <p>RWS - 20% CO₂ bij droog gebruik door 2020</p>	<p>Buizende elektrische voertuigen en bouwmachines €500 mio (m 2021)</p> <p>CO₂ besparing</p> <p>75% energiefit MKB 2021</p> <p>Verplichte BENG- aanpak bij aanpak 2021</p> <p>Start monitorgroep 2021</p>	<p>Verplichte nieuwe wetgeving gericht materialisatie</p>	<p>Zero-emissie zones in 2025 (van de 2025)</p> <p>Verplichte nieuwe wetgeving om emissie bouwplaatsen</p> <p>RWS - 20% CO₂ per m² afzet in kantoort en 2027</p> <p>Energiebesparing 2027</p>	<p>-55% CO₂ t.o.v. 1990</p> <p>Emissies vervoer en materiaal</p> <p>75% hernieuwbare energie</p> <p>-50% primaire grondstoffen</p> <p>-50% lco₂ t.o.v. 1990</p> <p>100% CO₂ in betonnen t.o.v. 1990</p> <p>100% hoogwaardig gebruik van vervuild beton</p> <p>Overheden: Streefdoel voor eigen aanpak</p> <p>Energiebesparing 2027</p> <p>1,5 miljoen huizen verduurzaam</p>	<p>-95% CO₂ t.o.v. 1990</p> <p>Emissies vervoer en materiaal</p> <p>Heel Nederland is klimaatbestendig en aanpak</p> <p>100% hernieuwbare energie</p> <p>Werkende opname 2027</p> <p>Aanpak 2027</p>

Doelen bereiken door circulair denken

- Opstellen Circulaire Roadmap
- Concrete maatregelen
- LCA + LCC + DMJOP Gebouw

Doelen bereiken door circulair denken

- Opstellen Circulaire Roadmap
  - Tijdlijn met alle mijlpalen (2030, 2050)
  - Opstellen KPI's voor (bij)sturen
  - Jaarlijks duurzaamheidsverslag
- Concrete maatregelen
- LCA + LCC + DMJOP Gebouw

Doelen bereiken door circulair denken

- Opstellen Circulaire Roadmap
  - Tijdlijn met alle mijlpalen (2030, 2050)
  - Opstellen KPI's voor (bij)sturen
  - Jaarlijks duurzaamheidsverslag
- Concrete maatregelen
- LCA + LCC + DMJOP Gebouw

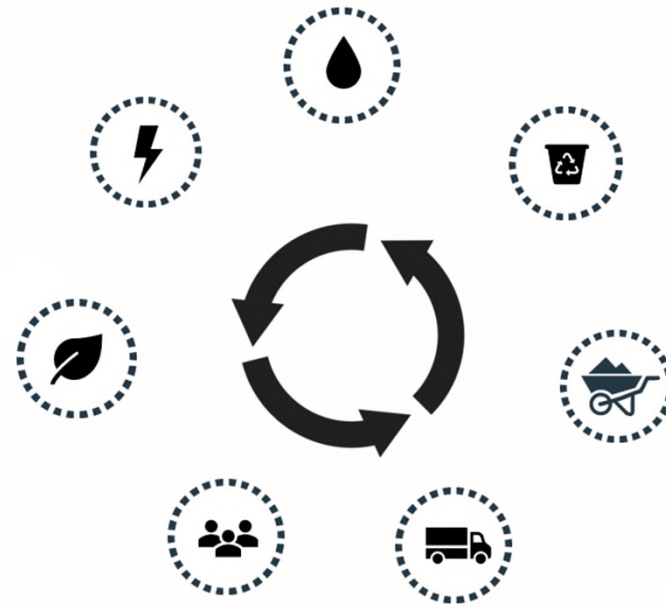
Doelen bereiken door circulair denken

- Opstellen Circulaire Roadmap
  - Tijdlijn met alle mijlpalen (2030, 2050)
  - Opstellen KPI's voor (bij)sturen
  - Jaarlijks duurzaamheidsverslag
- Concrete maatregelen
- LCA + LCC + DMJOP Gebouw

Toelichting op het concept Duurzaam, circulair en gezond bouwen

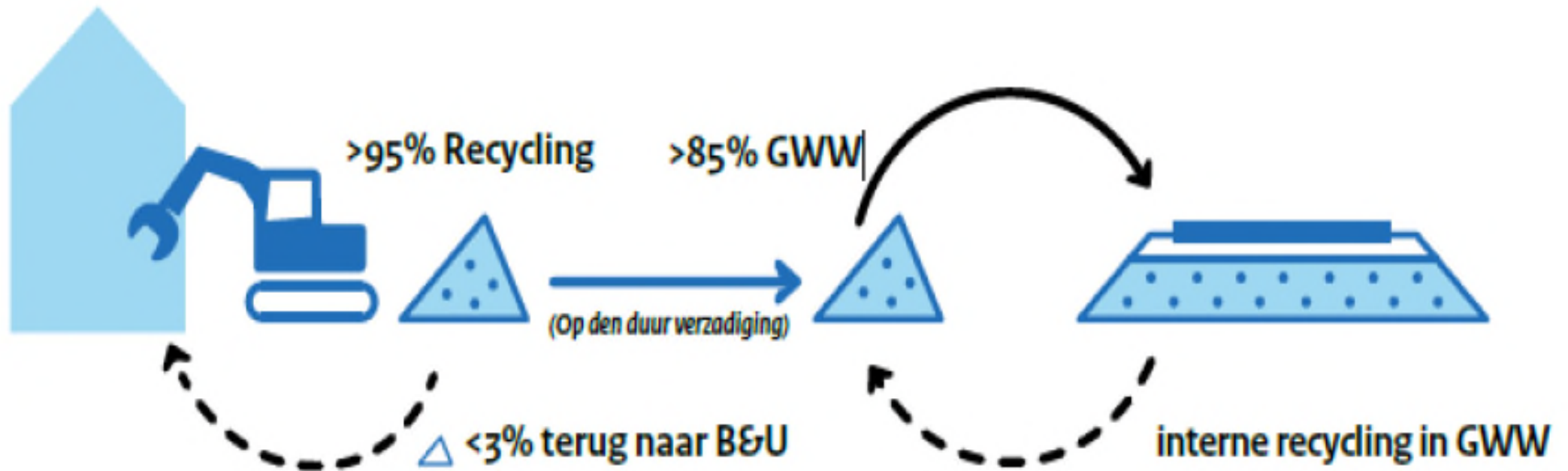

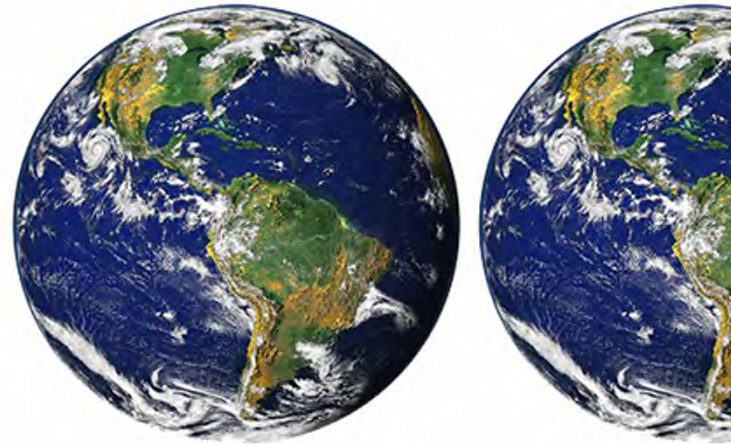
Circulair denken = Denken in kringlopen

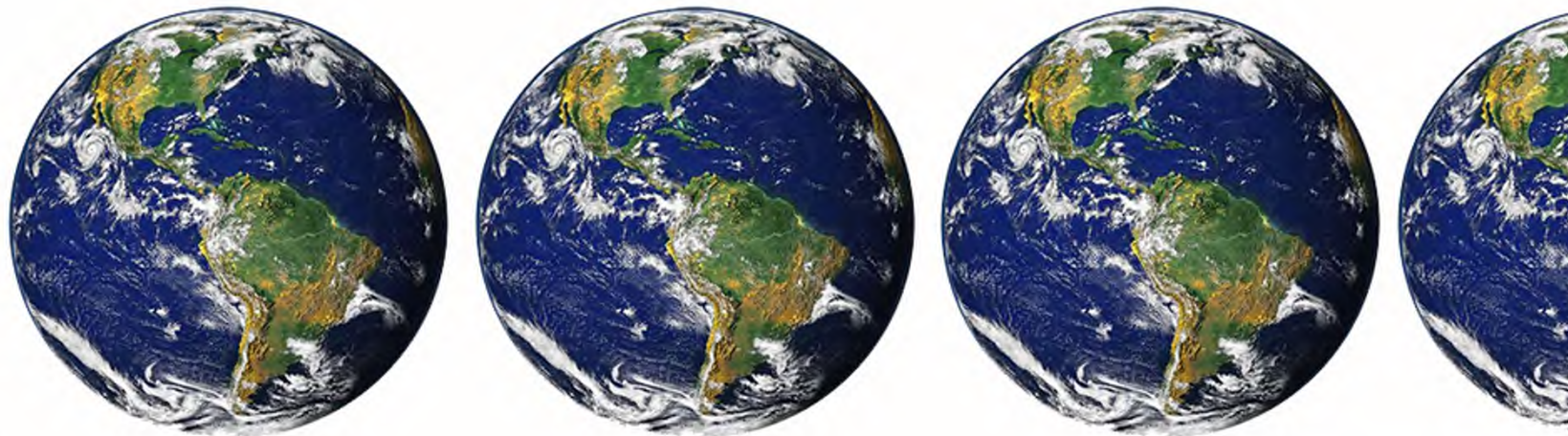
B&U: > 90% downcycling

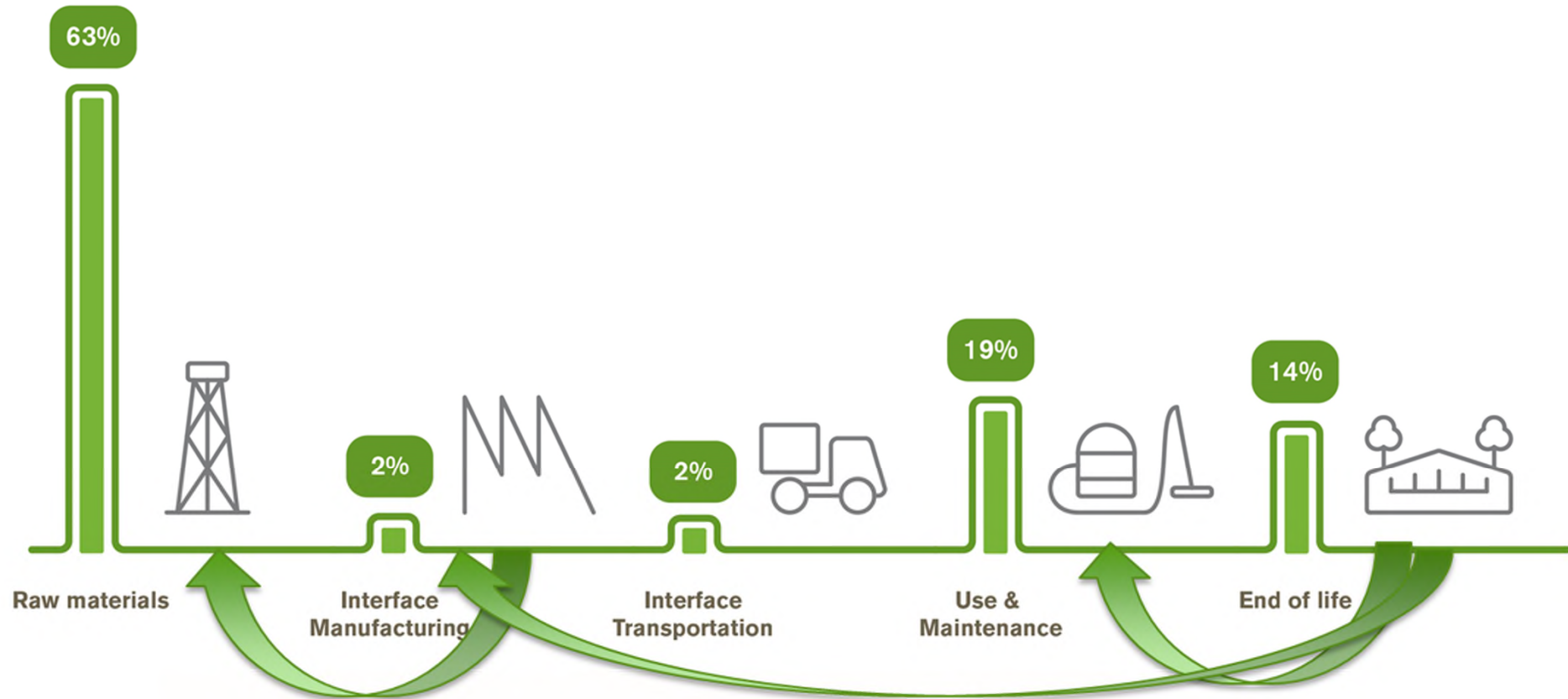
Earth overshoot day (global):
1,75 aardes nodig

Earth overshoot day (NL):
3,3 aardes nodig

Meeste CO₂ veroorzaakt door winning & productie

Bron: Interface

Grondstoffen raken op

RWS: Impact schaarste op kerntaken organisatie

			metalen			kritieke metalen			dijkenklei			zand&grind			cement&beton			asfalt		
			2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020	2030	2050	2020	2030	2050
HWN	Landschap en Milieu (geluidschermen)	757 km	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	Wegverhardingen (Wegfundering)	5700 km doorgaande rijbaan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	-	-	-	■	-	-	
	Kunstwerken	4890 grote kunstwerken ex. Tunnels & beweegbare bruggen	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	kunstwerken	79 tunnels & beweegbare bruggen	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
		190 overige kunstwerken	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
		6000 portalen en uithouders	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	Verkeerscentrales		■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	Verkeersvoorzieningen	228 km lijnverlichting & 93.956 mastverlichting	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
		> 375.000 borden en markeringen	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
		7.798 km geleideconstructie	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
HWN	Dynamisch Verkeermanagement	ruim 30.000 elementen	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-		
HVWN	Oevers (damwandoevers)	2305 km	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	Kunstwerken	323 vaste bruggen & afmeervoorzieningen	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	Kunstwerken	129 schutsluizen	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	Verkeersvoorzieningen nat	7000 km vaarwegen	-	-	-	-	-	-	■	■	■	■	■	■	■	■	-	-	-	
	Kunstwerken	1378 onderdelen tbv verkeersgeleidingsystemen	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		28298 vaarwegmarkeringen & scheepsvaarttekens	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-	
	Kunstwerken	22 drieps	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Oevers (erosiekullien)		-	-	-	-	-	-	■	■	■	■	■	■	■	■	-	-	-		
HVWN	Bediencentrales		■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-		
HWS	Stormvloedkeringen	5 keringen	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-		
	Dijken, dammen, duinen, uiterwaarden	ca. 700 km keringen	-	-	-	-	-	-	■	■	■	■	■	■	■	-	-	-		
	Kustfundament	4.400 km ²	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-		
	Kunstwerken	112 gemalen, stuwen, waterreguleringswerken	■	■	■	■	■	■	-	-	-	-	■	■	■	-	-	-		
HWS		347 duikers, kolken, natuur, spui	■	■	■	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

Bron: RWS

Circulair bouwen = Materialen en grondstoffen In de kringloop houden

Lineaire economie

Keteneconomie met recycling

Circulaire economie

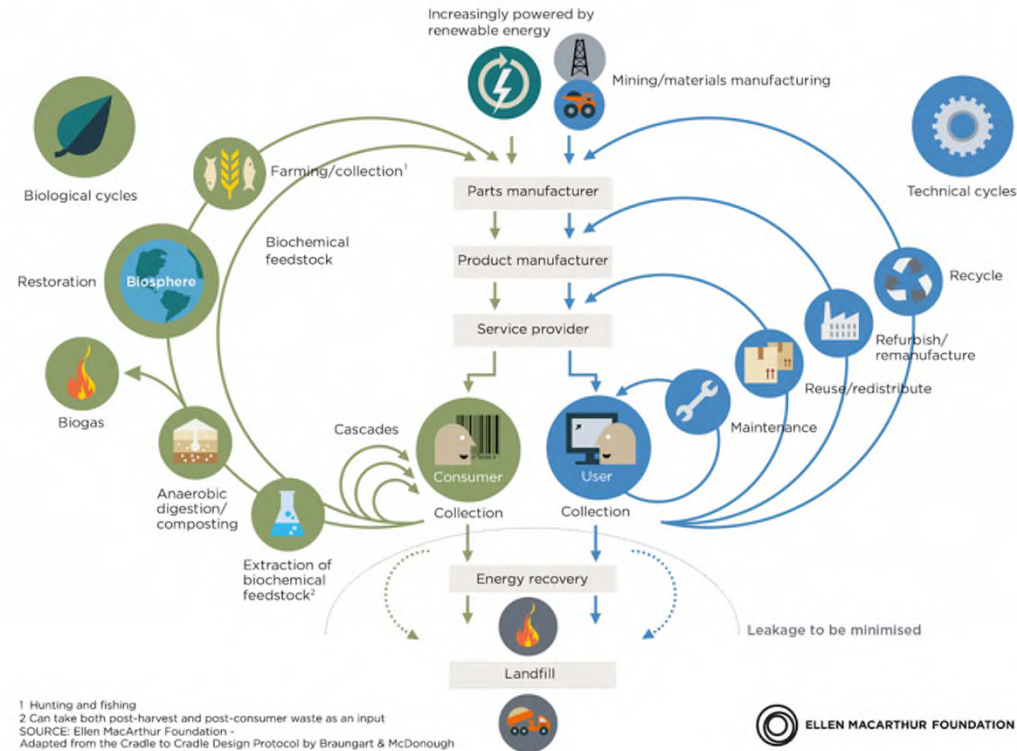
Afval =
Een ontwerpfout

Technische en biologische kringloop

CIRCULAR ECONOMY - an industrial system that is restorative by design

Circulair indien herbruikbaar én recyclebaar

Toepassen Circulaire ontwerpprincipes

mechanische
verbindingen

modulaire
bouwwijze

demontabel
gebouw

milieu impact

materialen
grondstoffen

Circulair en demontabel

1. Zoveel mogelijk circulair
2. Zoveel mogelijk biobased / hergebruikt / gerecycled
3. Gelijktijdig Gezond bouwen!

Foto: Basisschool Klein Amsterdam, degrootvroomshoop.nl (VolkerWessels onderneming)

Volledig circulair woonconcept

Foto: Woonconcept CirculairWonen
van Volkerwessels.com

Voor alles is een circulair of biobased alternatief verkrijgbaar

Gezonde materialen

- Beoordeling o.b.v. EPD's
- Biobased en minerale grondstoffen meestal van nature gezond (altijd check doen)
- Geen VOC's en formaldehyde
- Nemen fijnstof op uit de lucht (leem)
- De juiste luchtvochtigheid
- Schimmels geen kans
- Van nature geen hittestress

Beperk gebruik zoveel mogelijk

Foto's:
nur-holz.com
en
biobasedbouwen.nl

Menukaart

Menukaart, random voorbeelden

- Traditioneel HSB met glaswol
- Traditioneel HSB met steenwol
- Traditioneel Metall Stud met glaswol
- Traditioneel Metall Stud met steenwol
- Alternatief HSB met cellulose, gipsvezelplaat en kalkpleister
- Alternatief HSB met cellulose, houtwolstucplaat en leempleister
- Alternatief Metall Stud met cellulose, gipsvezelplaat en kalkpleister
- Alternatief Metall Stud met cellulose, houtwolstucplaat en leempleister
- Volvlaks isolatie van houtvezelplaat, met leembouwplaat en leempleister

primum+

CIRCULAIRE MENUKAART

Kies een onderdeel

Binnenisolatie	Plat dak
Kozijnen	Schuin dak

Kies het type bouwdeel

- Standaard
  - HSB met glaswol, gipskartonplaat en gipspleister
  - HSB met steenwol, gipskartonplaat en gipspleister
  - Metal Stud met glaswol, gipskartonplaat en gipspleister
  - Metal Stud met steenwol, gipskartonplaat en gipsplei...
- Alternatief
  - HSB met cellulose, gipsvezelplaat en kalkpleister
  - HSB met cellulose, houtwolstucplaat en leempleister
  - Metal Stud met cellulose, gipsvezelplaat en kalkpleister
  - Metal Stud met cellulose, houtwolstucplaat en leemp...
  - Volvlaks isolatie van houtvezelplaat, met leembouwpl...

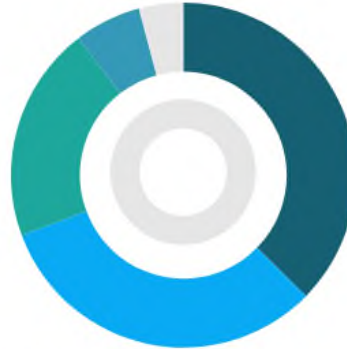
legenda:

standaard

alternatief

CO2 - standaard

● Glaswol ● PE-folie ● Gipskartonplaat ● Gipspleister ● HSB

Buitenste ring: CO2 | Binnenste ring: Biogenic CO2

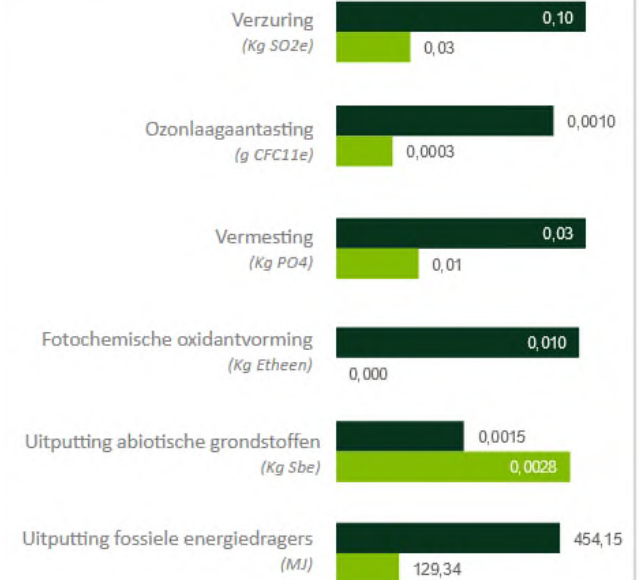
CO2 - alternatief

● Cellulose ● Folie dampre... ● Houtvezelpl... ● HSB ● Stucplaag va...

Buitenste ring: CO2 | Binnenste ring: Biogenic CO2

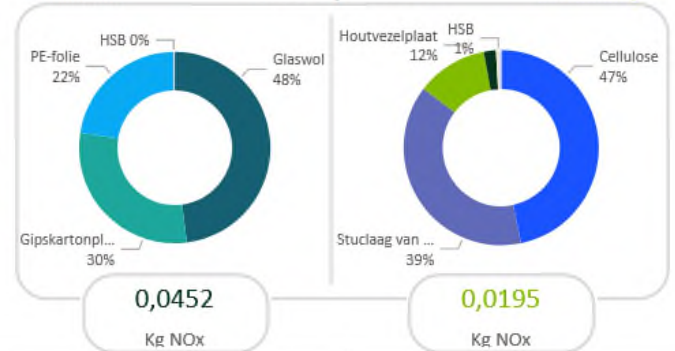
Milieu-indicatoren en -effecten

standaard

Stikstof productie

alternatief

primum+

CIRCULAIRE MENUKAART

Kies een onderdeel

Binnenisolatie	Plat dak
Kozijnen	Schuin dak

Kies het type bouwdeel

- Standaard
  - HSB met glaswol, gipskartonplaat en gipspleister
  - HSB met steenwol, gipskartonplaat en gipspleister
  - Metal Stud met glaswol, gipskartonplaat en gipspleister
  - Metal Stud met steenwol, gipskartonplaat en gipsplei...
- Alternatief
  - HSB met cellulose, gipsvezelplaat en kalkpleister
  - HSB met cellulose, houtwolstucplaat en leempleister
  - Metal Stud met cellulose, gipsvezelplaat en kalkpleister
  - Metal Stud met cellulose, houtwolstucplaat en leemp...
  - Volvlak isolatie van houtvezelplaat, met leembouwpl...

legenda:

standaard

alternatief

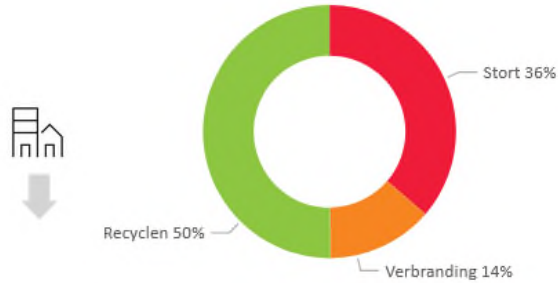
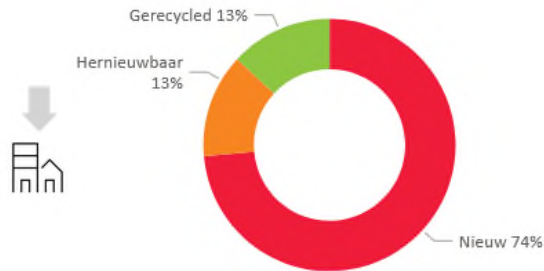
Productie- en
bouwkosten (€)
standaard

61

Productie- en
bouwkosten (€)
alternatief

61

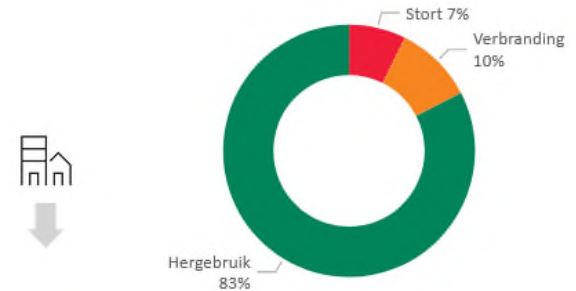
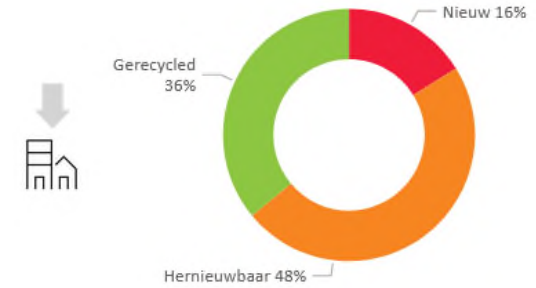
Building Circularity Index - standaard

42%

Building Circularity Index

Building Circularity Index - alternatief

88%

Building Circularity Index

Circulariteits-index

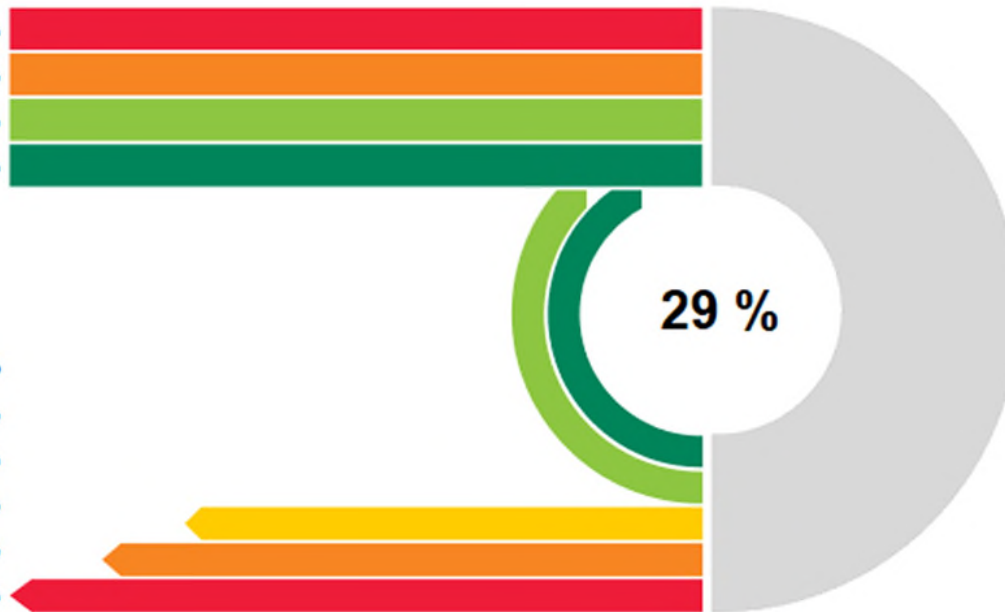
Building Circularity

Material Recovered 41.5 %

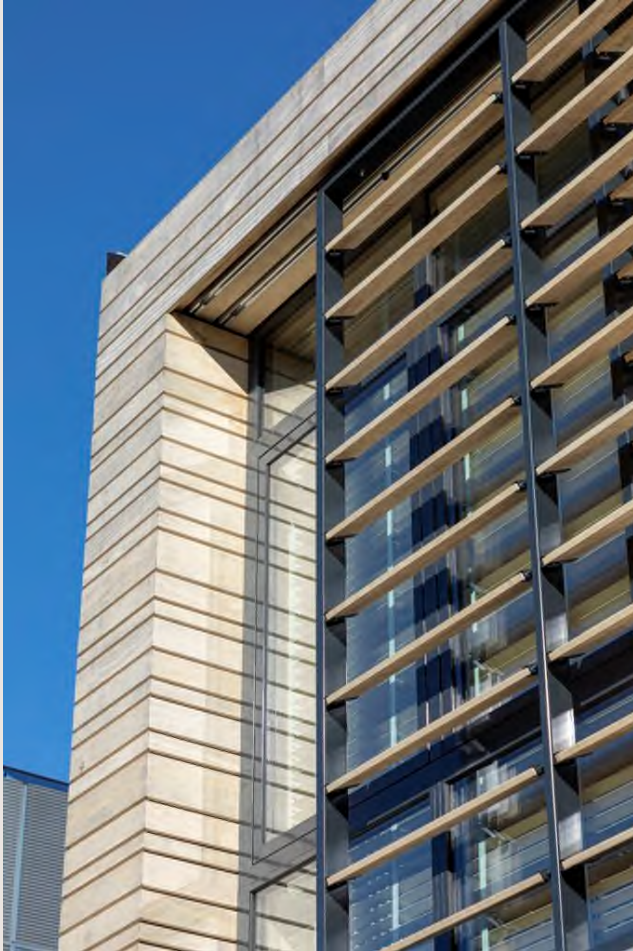
Virgin	58.5 %
Renewable	2.6 %
Recycled	35.3 %
Reused	3.6 %

Material Returned 16.1 %

Use as material	3.6 %
Recycling	11.2 %
Downcycling	1.7 %
Use as energy	0.9 %
Disposal	81.1 %

Losmaakbaarheid

> 90% zonder schade herbruikbaar a.g.v. losmaakbaarheid

Bron: studioflorisvanderkleij
Foto: ewout huibers

Losmaakbaarheid

> 90% zonder schade herbruikbaar
a.g.v. losmaakbaarheid

Bron: studioflorisvanderkleij
Foto: ewout huibers

Duurzaamheid = Denken in kringlopen

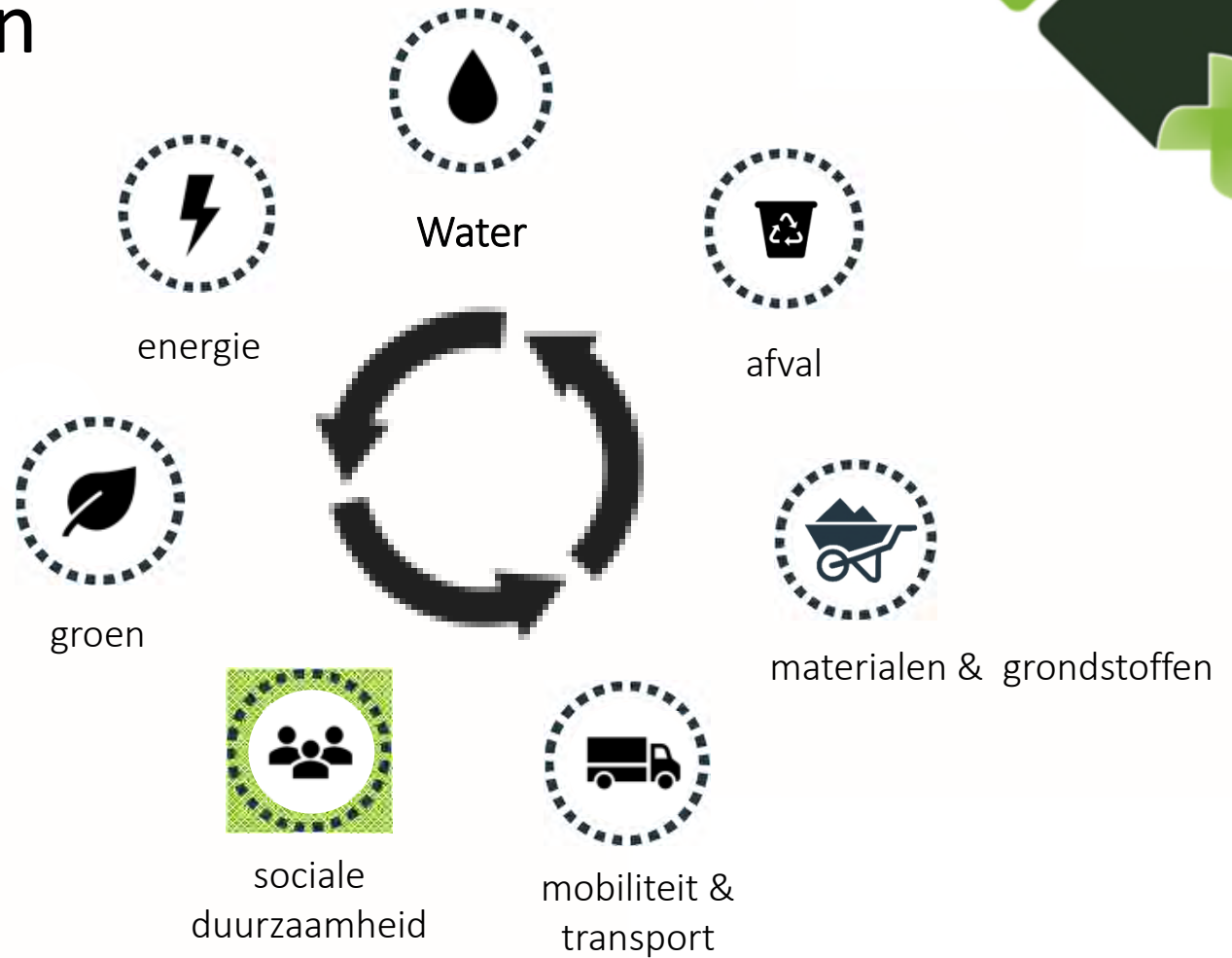

Mobiliteit en transport

1. Doelen opnemen in Circulaire Roadmap
2. KPI's:
  - Leveranciers:
    - % Duurzaam
  - Personeel:
    - % elektrische auto's
    - % (elektrische) fietsen
    - aantal laadpalen
  - MobiliteitsHub
  - BouwHub

Duurzaamheid = Denken in kringlopen

Sociale duurzaamheid

1. Doelen opnemen in Circulaire Roadmap
2. KPI's:
  - MVO-prestatieladder
  - SROI
  - Personeelsbestand is afspiegeling van maatschappij
  - Plattegronden afgestemd op 'elkaar ontmoeten'
  - Inspraak bewoners/overige stakeholders bij renovatie

Sociale duurzaamheid

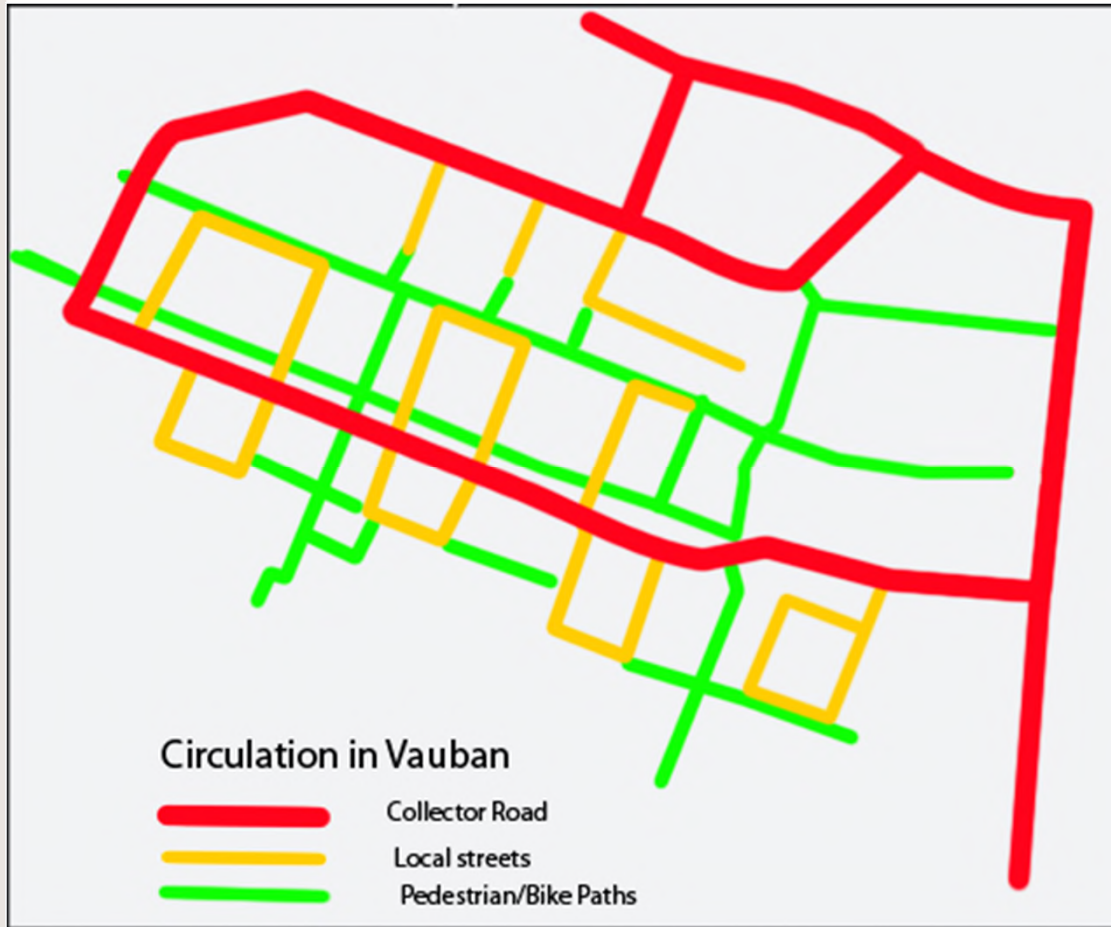
Vauban, Freiburg

Ontworpen om elkaar te ontmoeten

Bijdrage aan
Gezond Wonen

Bron: Freiburg.de

Sociale duurzaamheid

Routing afgestemd op autoluw en stimuleren fietsen en wandelen

Duurzaamheid = Denken in kringlopen

Groen en klimaatadaptatie

1. Natuurinclusief bouwen
2. Voorkomt hittestress
3. Voorkomt wateroverlast
4. Elkaar ontmoeten
5. Versterkt de lokale biodiversiteit
6. Meer well-being en minder stress

Foto: [Wonderwoods](https://www.wonderwoods.nl/) van [Volkerwessels.com](https://www.volkerwessels.com/)

Natuurinclusief bouwen

De integratie van natuur in de bebouwde omgeving,
ten goede van biodiversiteit,
gezondere leefomgeving en
klimaatadaptatie

Foto: Wonderwoods van
Volkerwessels.com

Wat is biodiversiteit?

Verscheidenheid aan levensvormen
binnen een gegeven
ecosysteem,
bloom,
geografisch gebied
of de gehele planeet

Foto: Cindy Gustafson, pexels

De eco-systeemdiensten van een ecosysteem

Eco-systeemdiensten van een bos

Natuurinclusief bouwen

Wat we vaak doen:

elementen uit een
ecosysteem toevoegen aan
een gebouw/object

Zoals gevelbegroeiing,
nestkasten, bomen,
infiltratiemaatregelen, of
bloemenperkjes

Waar we naar toe moeten:

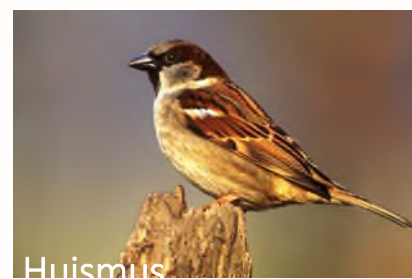
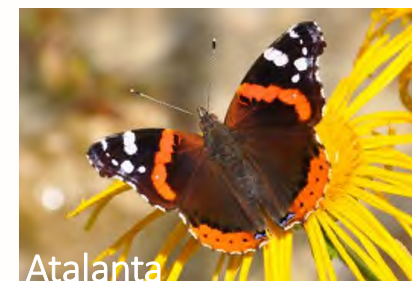
elementen aan een gebouw/object
toevoegen zodat het **ecosysteem**
sterker wordt

Wat zijn op stedelijk of wijkniveau de
zwakke plekken van het
ecosysteem/biodiversiteit → **welke**
maatregelen binnen mijn object kunnen die
oplossen?

Natuurinclusief bouwen

Maatregelen afgestemd op zwakke plekken in lokale biodiversiteit

Natuurinclusief bouwen

Groene gevels

Bron: groenkennisnet.nl

Natuurinclusief bouwen

Groene daken

Bron: oneworld.nl

Natuurinclusief bouwen

Groene daken

Bron: degroeneagenda.nl

Natuurinclusief bouwen

Solar-Sedum concept

Bron: mostertdewinter.nl

Natuurinclusief bouwen

Nestkasten

Bron: xjochemx.nl

Natuurinclusief bouwen

Fauna-flat

Natuurinclusief bouwen

Insectenhotel

Bron: columbusmagazine.nl

Natuurinclusief bouwen

Wadi

Bron: wikipedia.org

Natuurinclusief bouwen

Wadi als gracht

Bron: wikipedia.org

Natuurinclusief bouwen

Verduistering lichtbronnen

Oude installatie met SOX - veel strooilicht

Nieuwe installatie met SON-T - weinig strooilicht

Bron: lantaarnpaalgek.nl

Natuurinclusief bouwen

Vermindering van lichtvervuiling

Otterloseweg in Apeldoorn overdag

Dezelfde weg bij nacht

Bron: lantaarnpaalgek.nl

Natuurinclusief bouwen

Pocket-parks tussen bebouwing

Bron: [offset.com](https://www.offset.com)

Natuurinclusief bouwen

Veel plekken om elkaar te ontmoeten

Natuurinclusief bouwen

Behoud aanwezige flora

Bron: alamy.com

Natuurinclusief bouwen

Natuurlijke speelplaatsen

Bron: platformbuitenspelen.nl

Natuurinclusief bouwen

Routing afgestemd op autoluw en stimuleren fietsen en wandelen

Bron: stedenbouwarchitectuur.nl

Klimaatadaptief bouwen

Introductie

- **Klimaatadaptatie**: aanpassen van onze leefomgeving om gevolgen van klimaatverandering te beperken of te voorkomen.
- **Klimaattrends**: natter, droger, heter
- **Schade door klimaatgevolgen**: water-, droogte-, hitte-overlast
- **Waarom klimaatadaptief ontwikkelen**: voorkomen materiële en immateriële schade door klimaatverandering

Sfeerbeeld van de wijk Floriande in Hoofddorp | foto: Rijnland

Rapport Rijnland: water sturend in ruimtelijke ontwikkelingen

H2O ACTUEEL . 31 MAART 2021

Sfeerbeeld van de wijk Fl

GEMEENTEN NOG VERRE VAN KLIMAATBESTENDIG

Water dominant

Geen geld voor hitte

Droogte complex

Rapport Rijnland: v ruimtelijke ontwikk

H2O ACTUEEL 31 MAART 2021

Martin Hendriksma 12 feb 2021 Reageer

Sfeerbeeld van de wijk F

NOS NIEUWS • REGIONAAL NIEUWS • MAANDAG, 10:48

Droogte leidt tot grote schade aan woningen in hele land

GEMEENTEN NO

Geen gel

Water dominant

Scheur in een woonhuis ANP

Rapport Rijnland: v ruimtelijke ontwikk

H2O ACTUEEL • 31 MAART 2021

Martin Hendriksma • 12 fe

> Water

- Veel bekend, veel concrete richtlijnen en eisen (watertoets en -paragraaf)...
- ...maar gericht op voorkomen verslechtering huidig systeem: *waterneutraal*

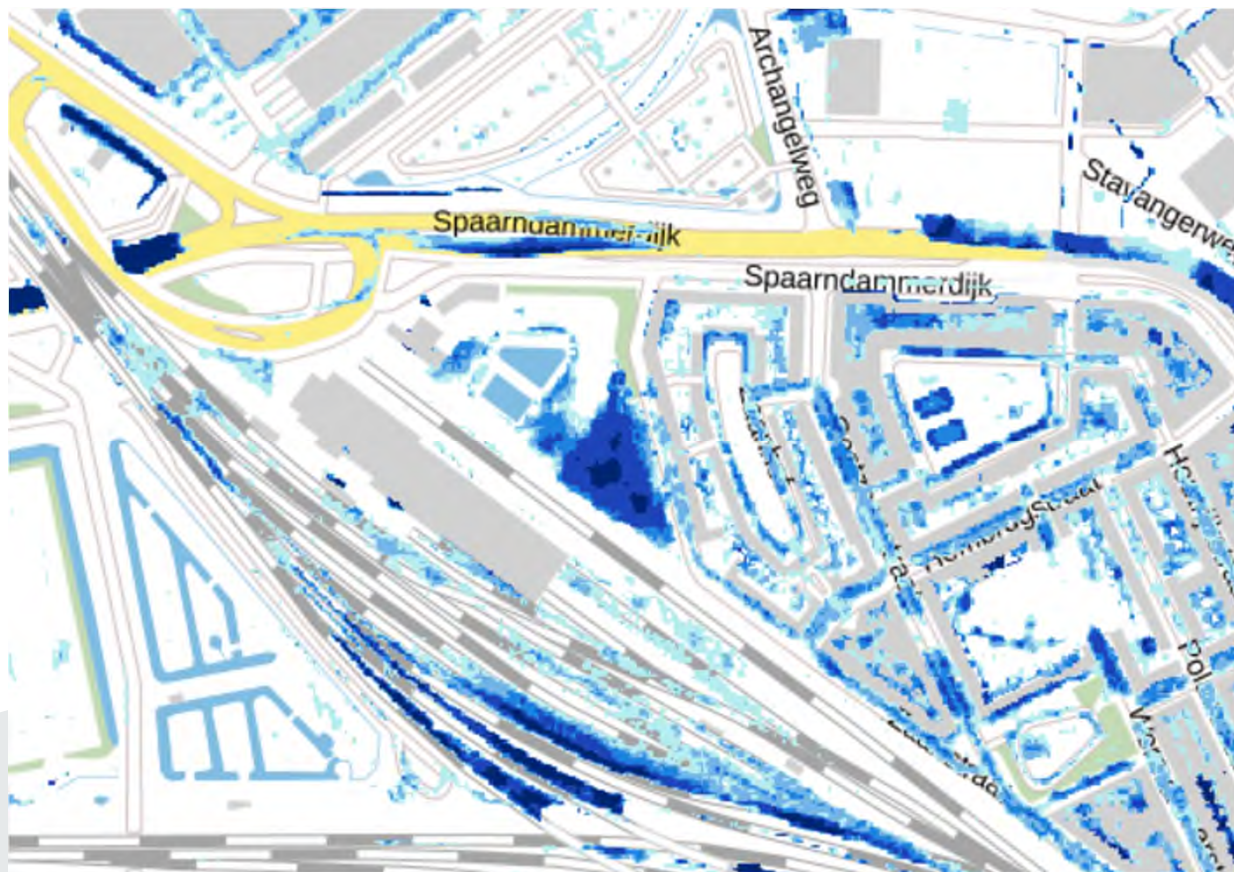

> Water

- Omslag in denken en beleid: van *waterneutraal* naar toekomstbestendig
- Verwerk regenwater waar het valt
- Getrapte aanpak: 'normale omstandigheden', hevige neerslag, extreme neerslag

> Water

Water

Legenda

- 10.25 Bouwpeil
- 0.85 Straatpeil
- Afvoergoten HWA
- Kolken
- Drainage Ø200 mm, diepte 8,5 m NAP
- Slokop
- Talud wadi
- Bodem wadi
- Overstort richting watergang
- Uitstroom HWA fase 1

Wadi 8/afwatering

- Bestaand
- Nieuw te graven

Koppelingen wadi's

- Goot
- Leiding diameter 315
- Nader te bepalen
- wortelzone bomen

Afstroom profielen

- Op één oor
- Dakprofiel

Water

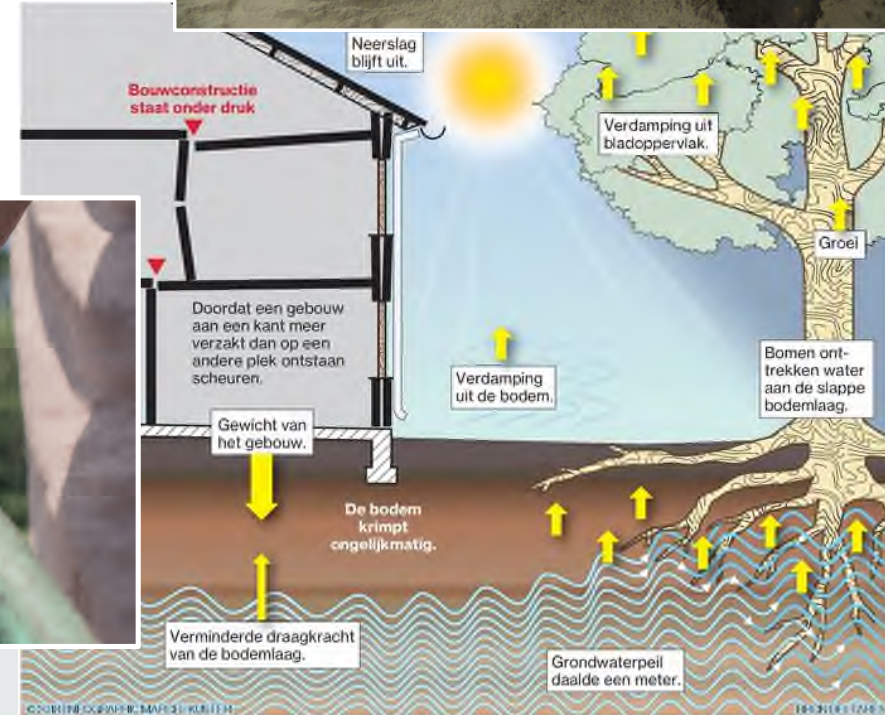
- Bovengrondse afstroming
- Ondergrondse afstroming
- Weg bol of op één oor
- Groene daken en veel groen
- Zo weinig mogelijk verharding
- Doorlatende verharding
- Retentiekelders
- Aandacht voor zachte kant: zichtbaar water en beleefbaar water m.b.v. wadi's

Droogte

- Complex, nauwelijks / geen richtlijnen en eisen
- Meer aandacht sinds zomers 2018 en 2019

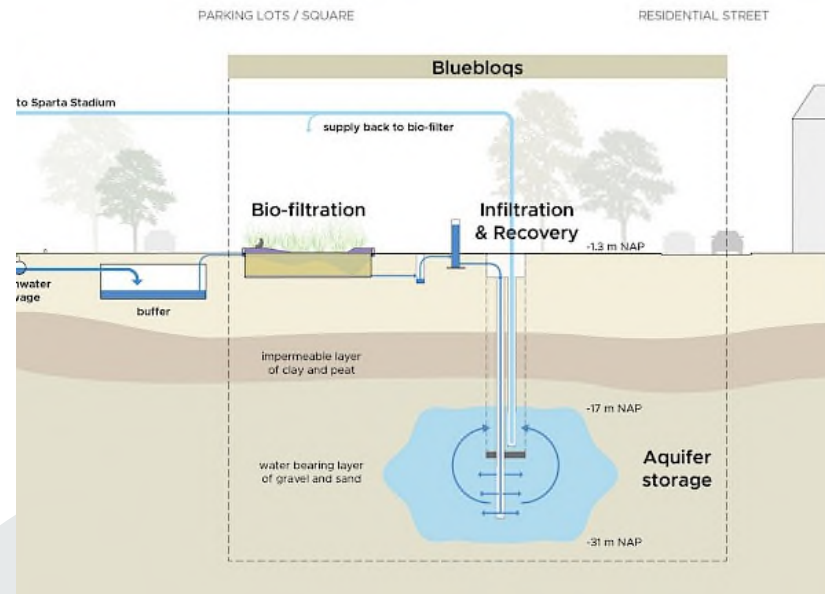
> Droogte

- 'Zoveel mogelijk infiltreren', vaak geen aandacht voor bodemopbouw en omgeving

> Droogte

- Infiltratie om watervoorraad in ondergrond aan te vullen, oppervlakkig of dieper.
- Klimaatbestendig groen plaatsen

Verschil in kosten – praktijkvoorbeeld wijk van 250 woningen

- Minder rijbaan verharding
- Minder trottoir verharding
- Duurdere materialiseren parkeervakken
- Afwijkingen in riooldiameters
- Extra uitstroombakken
- Meer bodembedekkers en bomen

Verskil in kosten – praktijkvoorbeeld wijk van 250 woningen

- Minder rijbaan verharding
- Minder trottoir verharding
- Duurdere materialiseren parkeervakken
- Afwijkingen in riooldiameters
- Extra uitstroombakken
- Meer bodembedekkers en bomen

Extra investering:

€ 50.000,- excl. BTW (€ 200,- per woning)

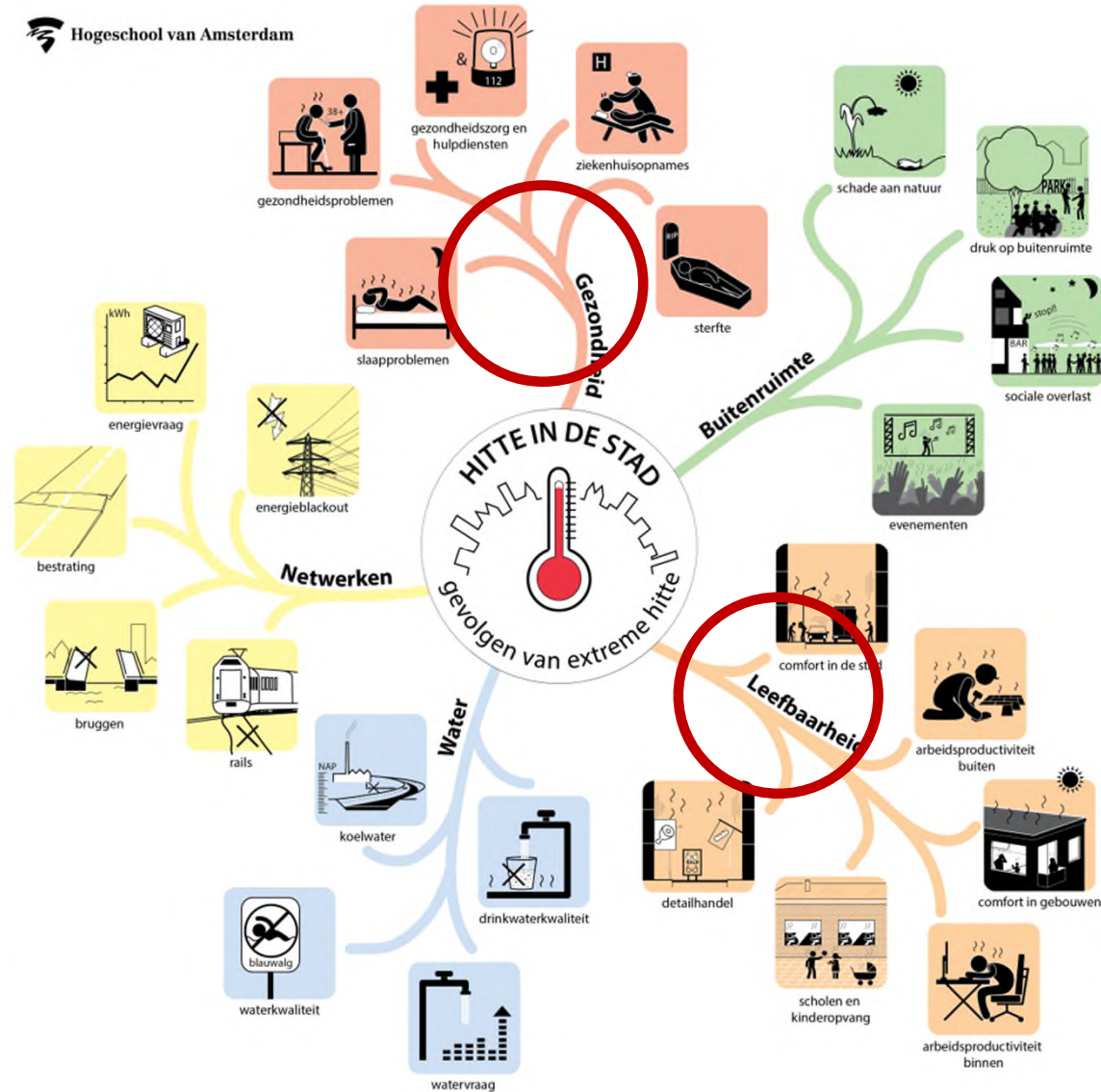
Aveco de Bondt

ingenieursbedrijf

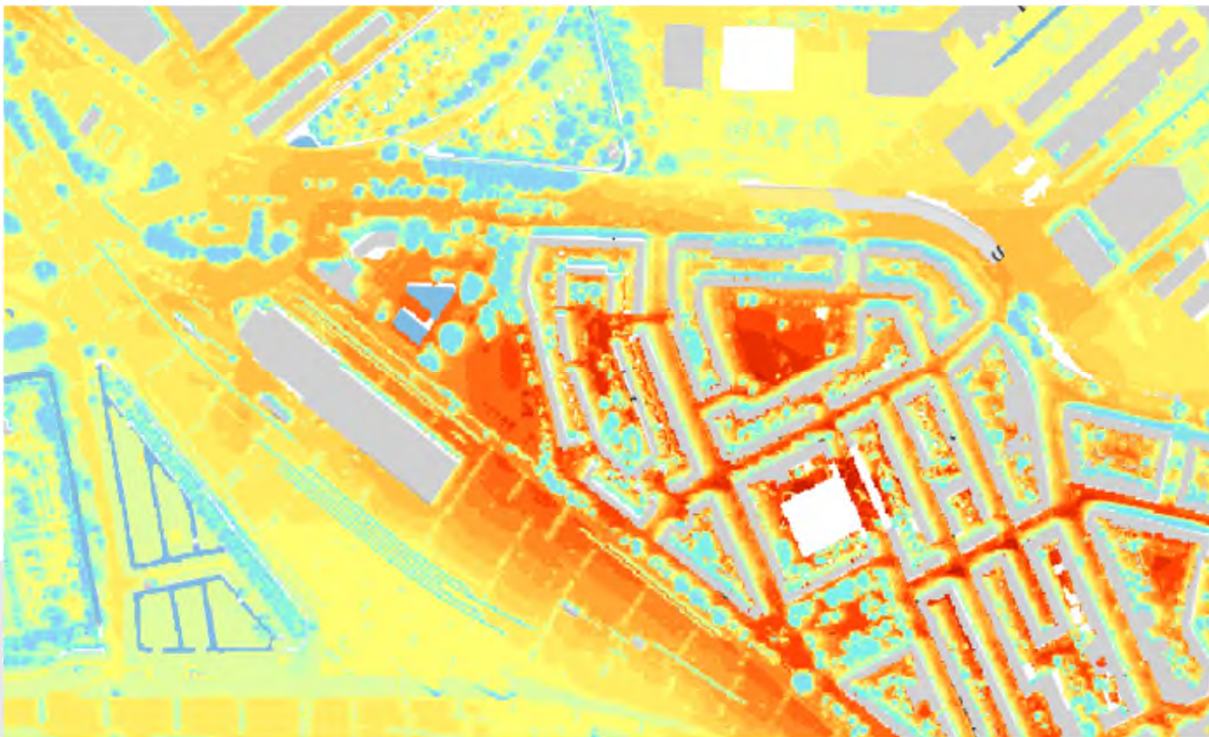
Hitte

- Weinig bekend, 'geen geld voor'
- Beperkt beleid, wel ambitie / richtlijnen
- 'veel bomen plaatsen', vaak geen aandacht voor effect op omgeving en klimaatbestendig groen → speelt droogteproblematiek in de hand

> Hitte

- Hittekaart van gevoelstemperatuur

> Hitte

- Materiaal- en kleurgebruik in combinatie met schaduw- en watergebruik
- Richt verkoelingsmaatregelen op wandel- en fietsroutes en recreatieplekken

> Hitte

- Biobased materialen isoleert én voorkomt hittestress binnen en buiten

Duurzaamheid = Denken in kringlopen

Energie

1. Startpunt = goed isoleren!
2. Low-Tech waar het kan
3. High-Tech waar het moet
4. Koppeling aan water-concept = eigen energie opwekken

Energie

22-26, Lustenau Oostenrijk

Startpunt =
goed isoleren!

- Altijd tussen de 22 en 26 °C

Kantoor van Baumschlager Eberle Architekten
www.baumschlager-eberle.com

Energie

22-26, Lustenau Oostenrijk

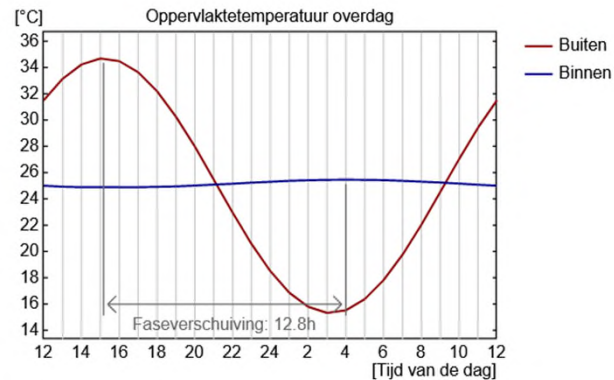
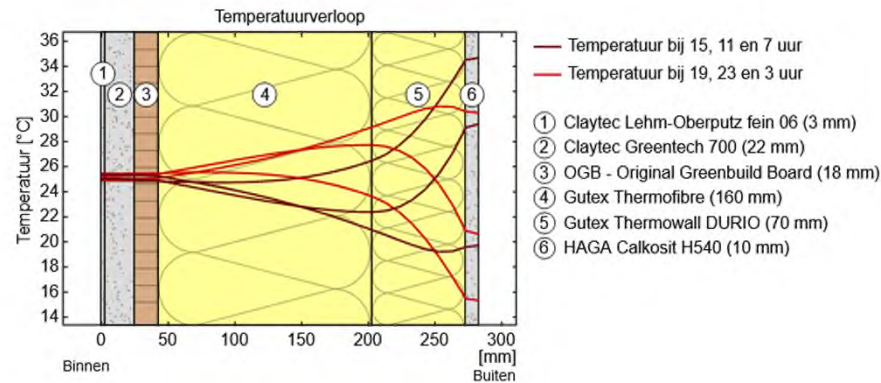
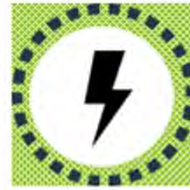

Low-Tech

- Geen verwarming
- Geen koeling
- Luchten d.m.v. CO₂-gestuurde ramen

Kantoor van Baumschlager Eberle Architekten
www.baumschlager-eberle.com

Energie - Dampopen

Onderbouwing m.b.v. Wufi-programmatuur

(Dynamische i.p.v. statische berekeningen. Eerste ingenieursbureau in Nederland met deze programmatuur)

Warmte-regulerende en vochtregulerende eigenschappen

- Grote faseverschuiving
- Van nature geen hittestress
- Van nature isolerend

Energie

22-26, Lustenau Oostenrijk
Kantoor van Baumschlager Eberle Architekten
www.baumschlager-eberle.com

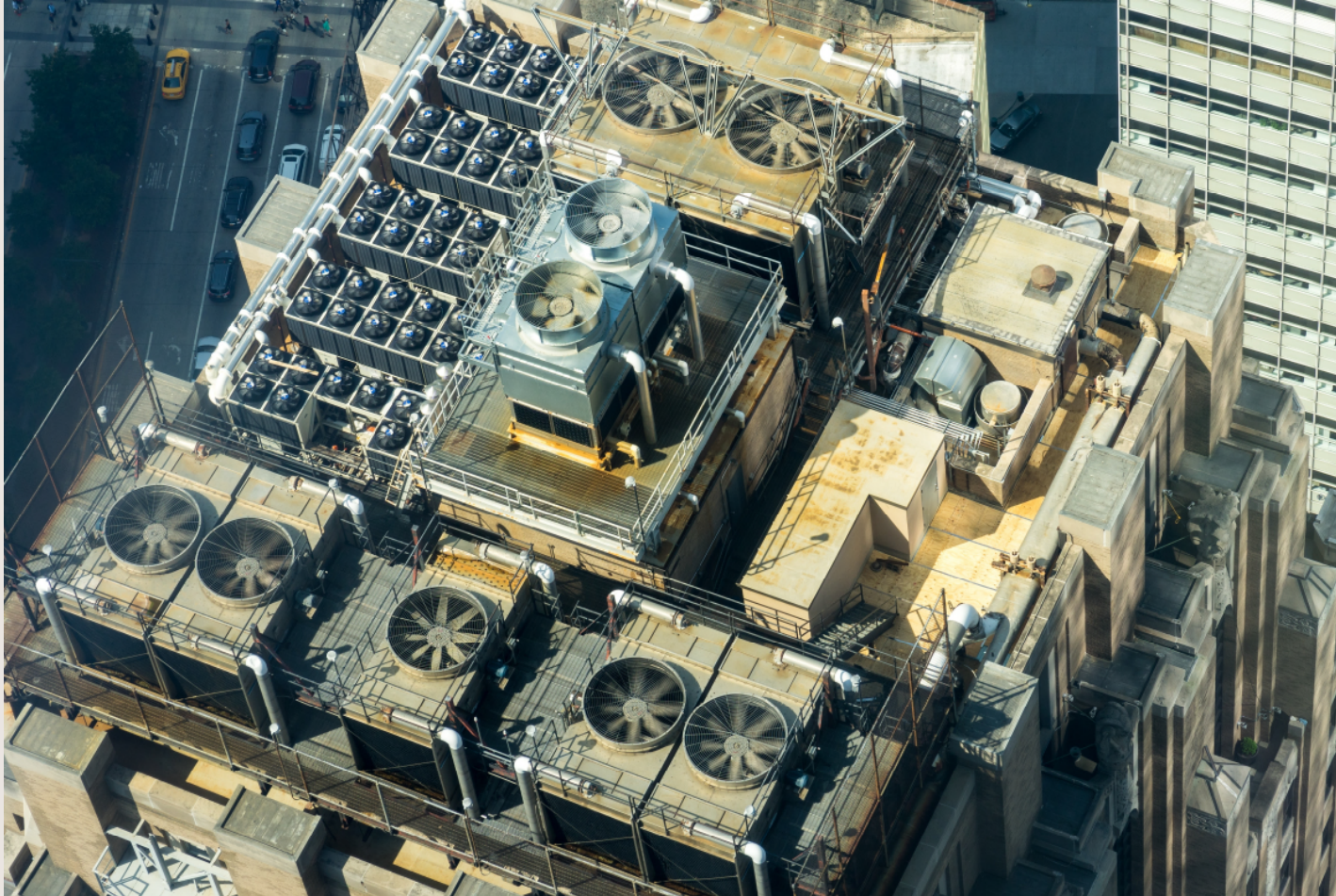
Screenshot uit:
<https://www.youtube.com/watch?v=DGjv5dkCqs>

Low-Tech
waar het kan

Techniekruimte
ter grootte
van een meterkast

Geen leidingen en
ventilatiekanalen

Energie

High-Tech waar het moet

1. Bijv. WKO, Riothermie of Aquathermie
2. Vraagt ca. 30-40% van de nieuwbouwprijs (in de zorg tot 50%)
3. Kost energie
4. Vraagt onderhoud
5. Vervanging iedere 15 à 40 jaar

Energie

Koppeling aan water-concept
=

Eigen energie opwekken

1. Kleinschalig levert:
  1. 20-40% van de benodigde warmte
2. Grootschalig levert:
  1. 30% van de benodigde elektriciteit
  2. 50% van de benodigde warmte

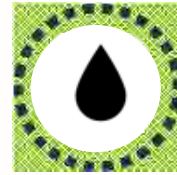
Foto: amsterdamwoont.nl

Duurzaamheid = Denken in kringlopen

Waterkringloop sluiten

- 115 liter p.p.d.
  - 56 liter wassen/douchen
  - 33 liter Toilet
  - 14 liter Wasmachine
  - 9 liter Keuken
  - 3 liter Schoonmaak

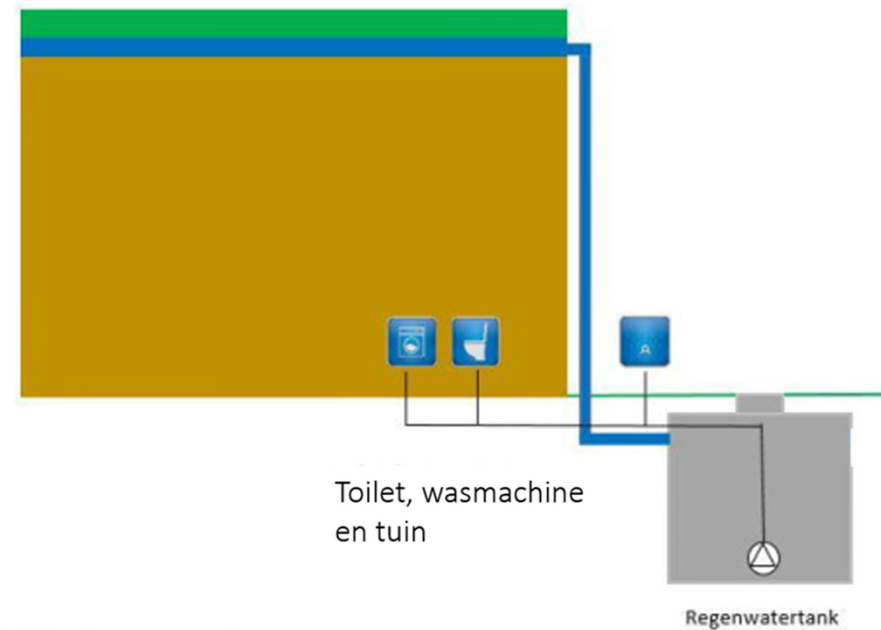

Waterkringloop sluiten

Drie concepten:

1. Regenwater voor toilet, wasmachine en tuin
  - 50-75% besparing

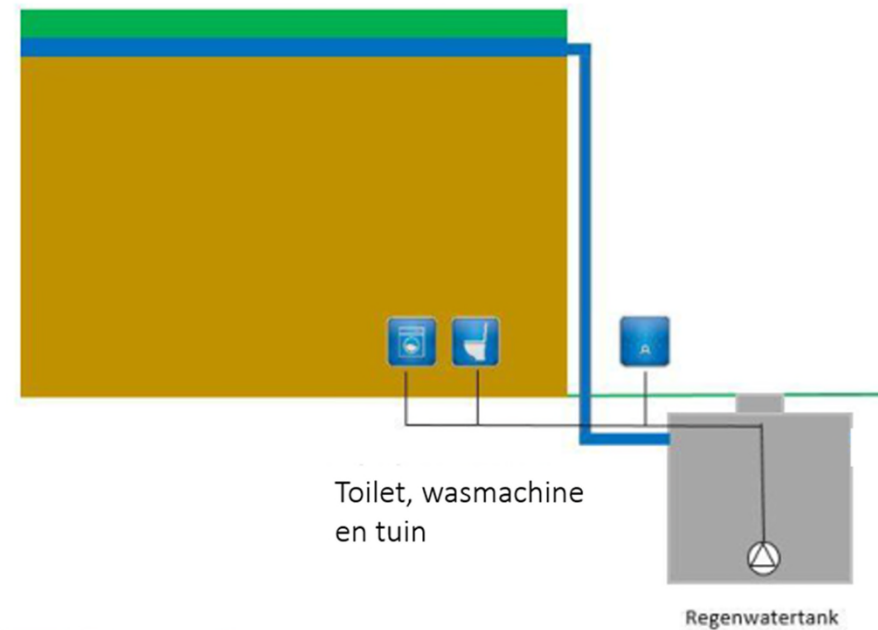

> Waterkringloop sluiten

Drie concepten:

1. Regenwater voor toilet, wasmachine en tuin
  - 50-75% besparing
2. = concept 1 + Gezuiverd grijs water voor toilet, wasmachine en tuin
  - 50-75% besparing

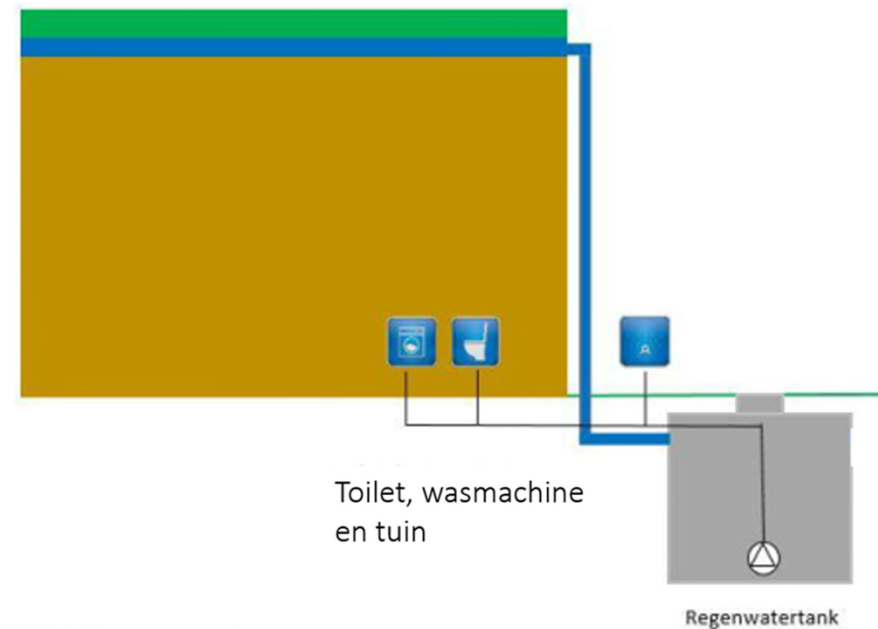

Waterkringloop sluiten

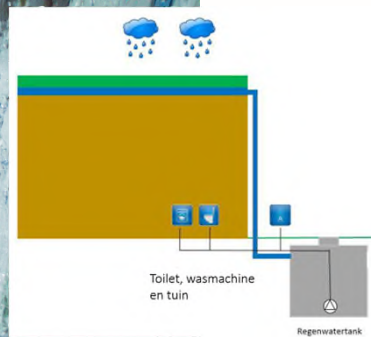
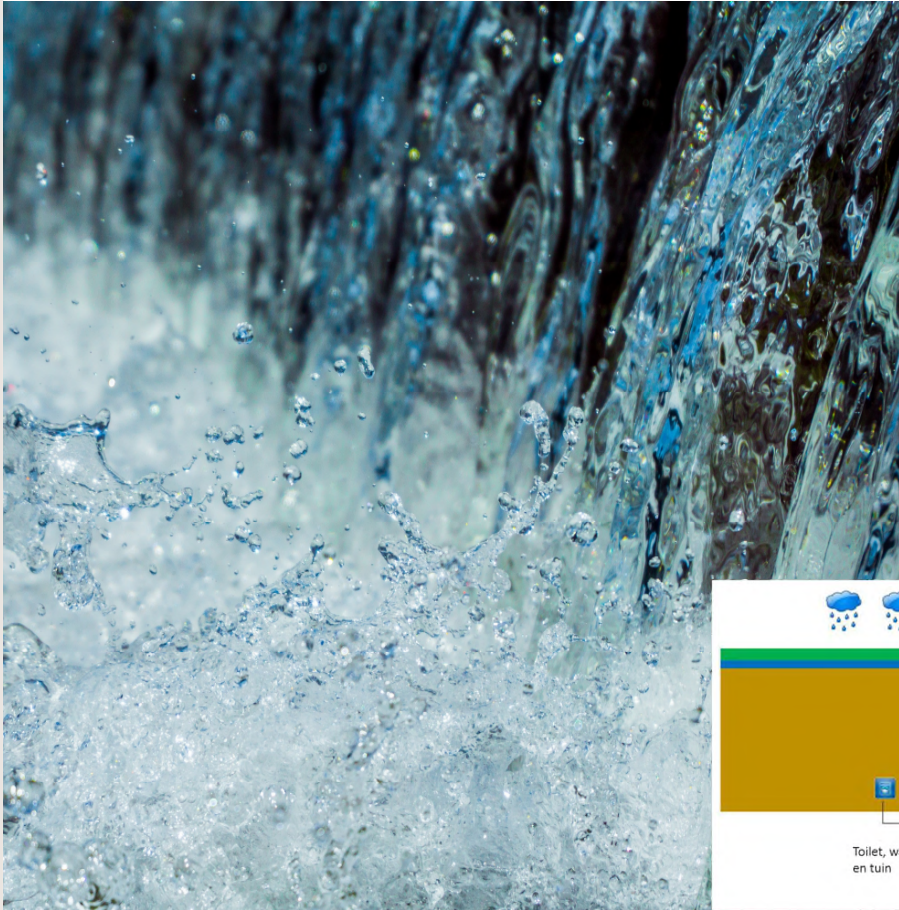
Drie concepten:

1. Regenwater voor toilet, wasmachine en tuin
  - 50-75% besparing
2. = concept 1 + Gezuiverd grijs water voor toilet, wasmachine en tuin
  - 50-75% besparing
3. = concept 2 + Eigen energie opwekken van zwart water
  - Kleinschalig:
    - 20-40% van benodigde warmte opgewekt
  - Grootschalig i.c.m. veel keukenafval:
    - 30% eigen elektriciteit
    - 50% warmte opgewekt

Waterkringloop sluiten

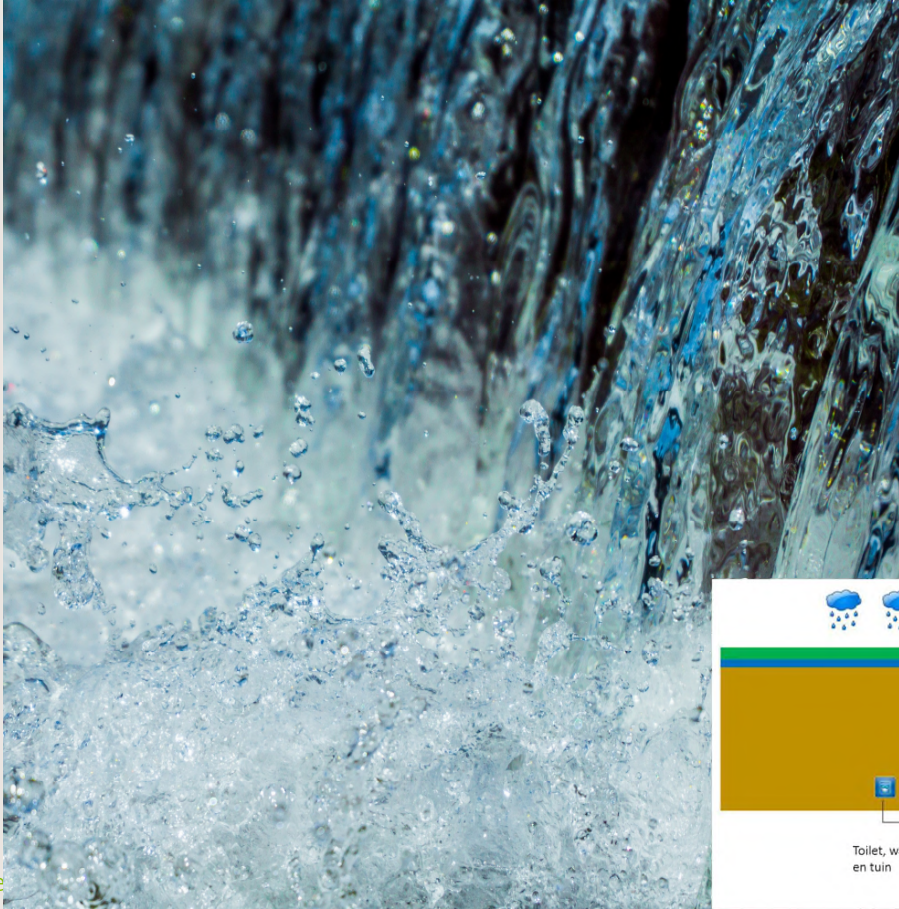

- Drinkwaterreductie 50 – 75 %
- Voldoet aan eisen lozen op oppervlaktewater:
  - N/P/K/BZV/CZV
  - geen hormonen
  - geen (resistente) bacteriën
  - geen virussen
  - geen cosmetica
  - geen bioplastics
  - geen hardheid water
  - > 90% verwijdering medicijnresten

> Waterkringloop sluiten

•

- Kleinschalig:
  - 20-40% warmte opgewekt
- Grootschalig i.c.m. veel keukenafval:
  - 30% eigen elektriciteit
  - 50% warmte opgewekt
- Geen aerosolen ¹⁾
- Geen riool nodig
- Productie kunstmest

1) A Comparative evaluation of bioaerosol concentrations between gravity and vacuum toilets (To be published)
Author: Elizabeth Nyarko Osei, Supervisors: Professor M. Sohail (Khan), Dr Oluwasola Afolabi, Loughborough University

[Can a toilet promote virus transmission? From a fluid dynamics perspective](#)
Authors: Yun-yun Li, Ji-Xiang Wang and Xi Chen

[Bioaerosol concentrations generated from toilet flushing in a hospital-based patient care setting](#)
Authors: Samantha D. Knowlton, Corey L. Boles, Eli N. Perencevich, Daniel J. Diekema, Matthew W. Nonnenmann & CDC Epicenters Program

Duurzaamheid = Denken in kringlopen

Afval

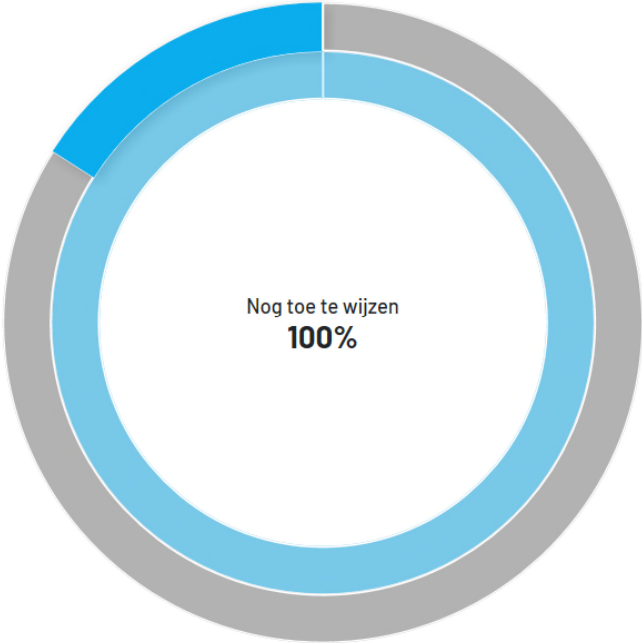
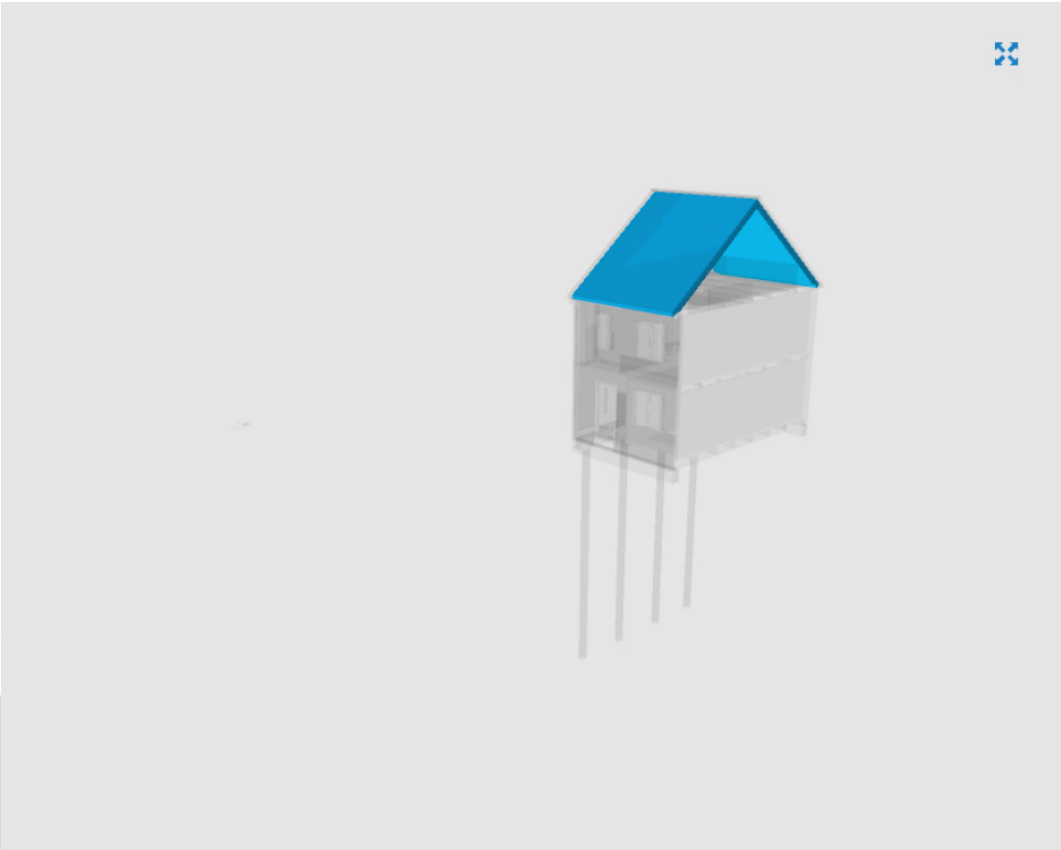
- Doelen in Circulaire Roadmap
- Circulaire inkoop
  - Top-3 van meest materiële impact
  - Start met Inkoop Top-3 en laaghangend fruit
  - KPI's opstellen
- Circulaire inkoop bouw of renovatie
  - KPI's: % ingekochte circulaire materialen
- Materialenpaspoort bij renovatie en nieuwbouw

Materialenpaspoort

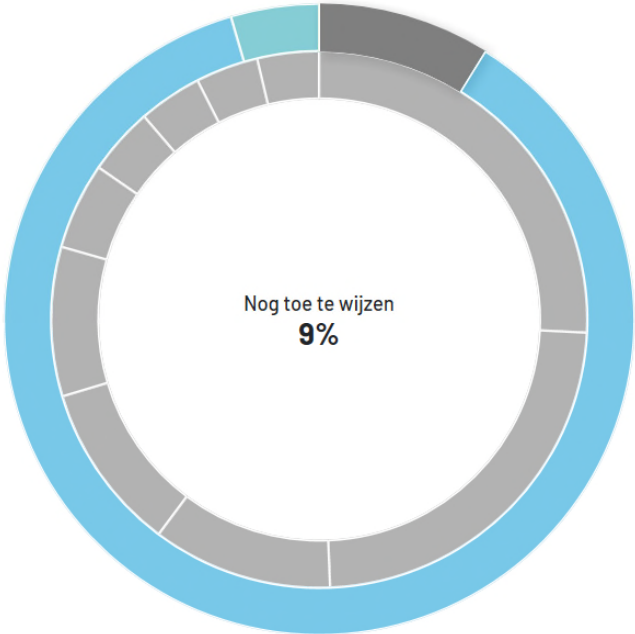
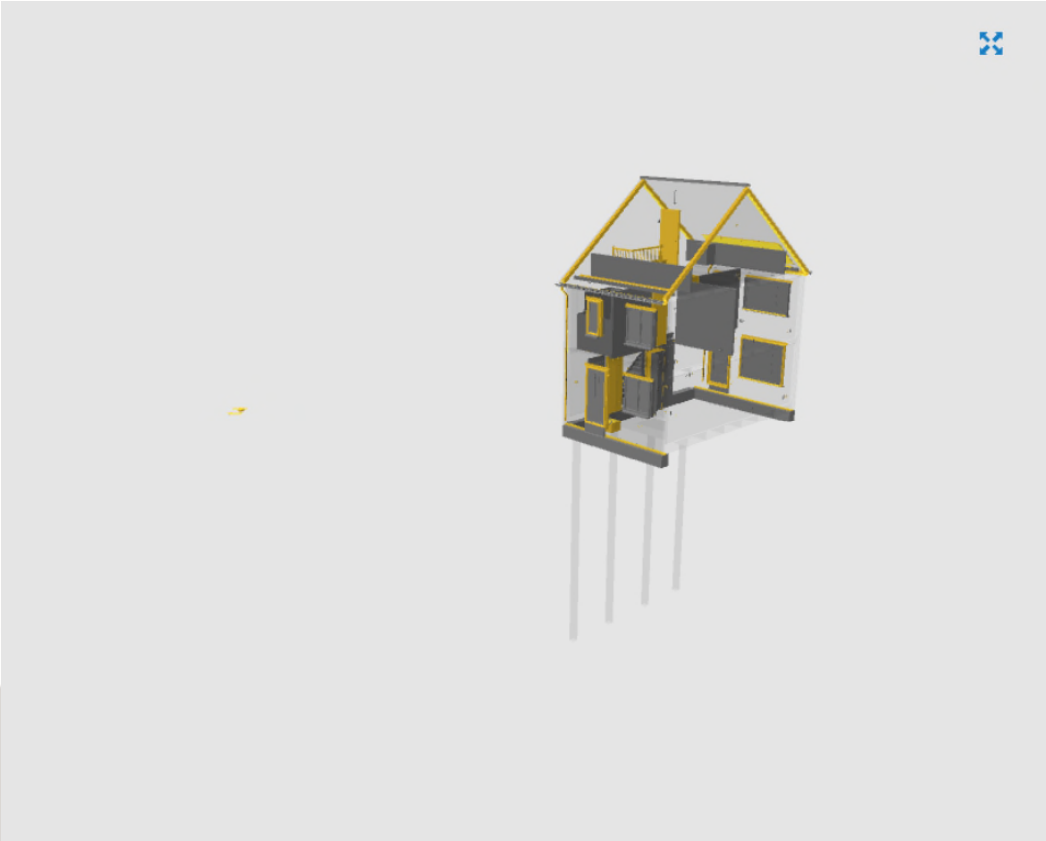

	Producten	Inventaris	Voorzieningen	Technische Installaties	Constructie	Afwerkingen	Terrein	Onbekend	Totalen
Steen	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	100% 95,01 m3 142.668 kg	95,01 m3 142.668 kg
Hout	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	100% 5,44 m3 3.752 kg	5,44 m3 3.752 kg
Metaal	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0 m3 0 kg
Plastic	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	0% 0 m3 0 kg	100% 0,56 m3 20 kg	0,56 m3 20 kg

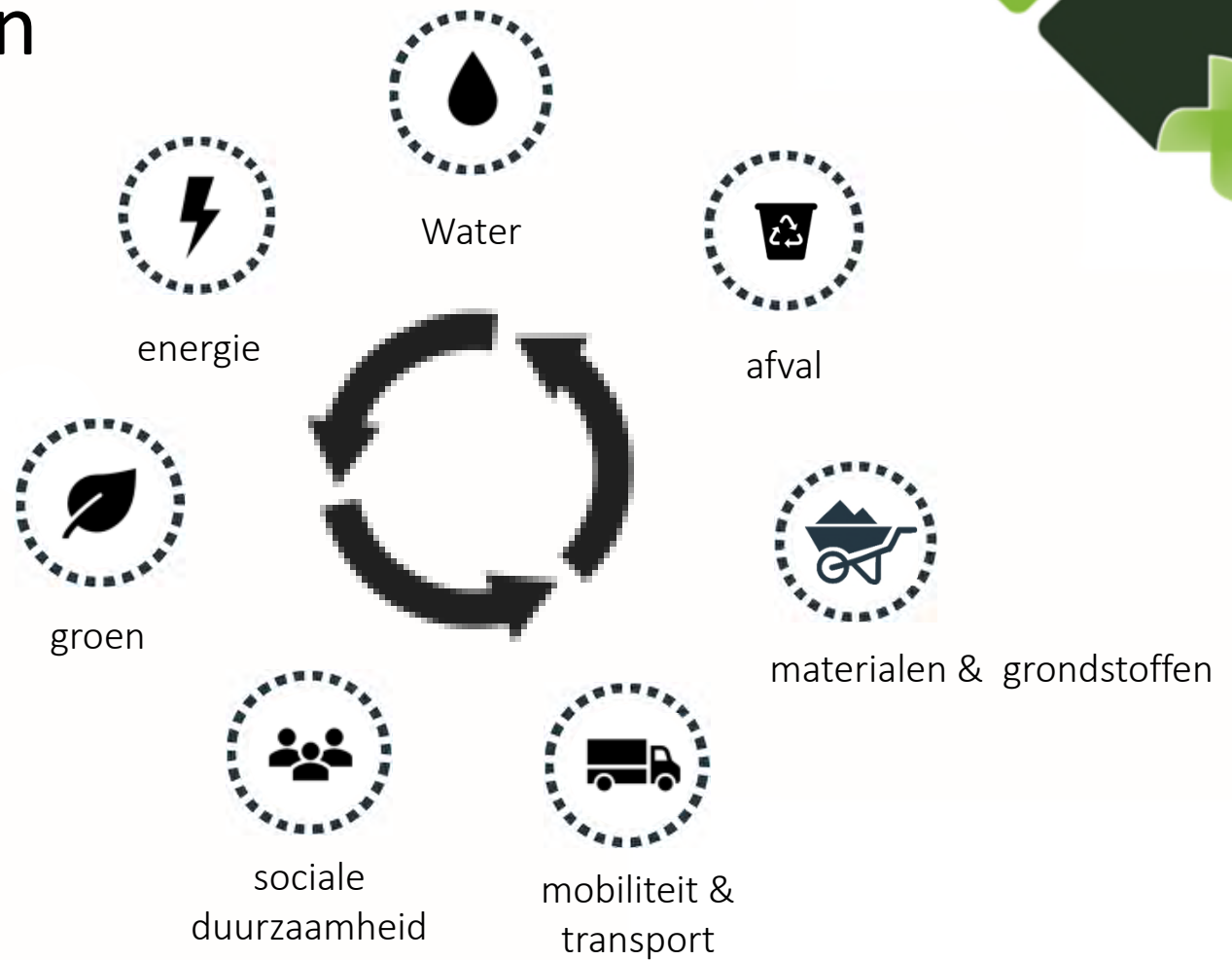
Materialenpaspoort

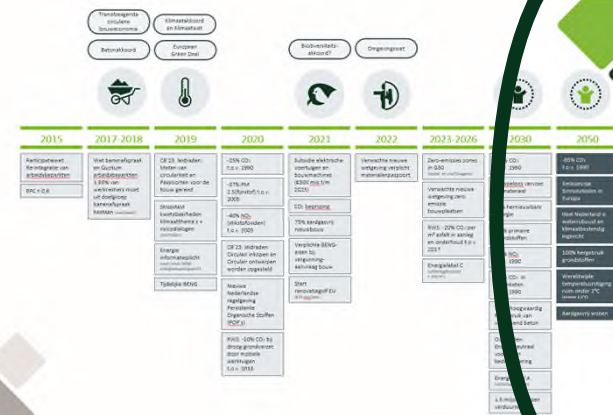
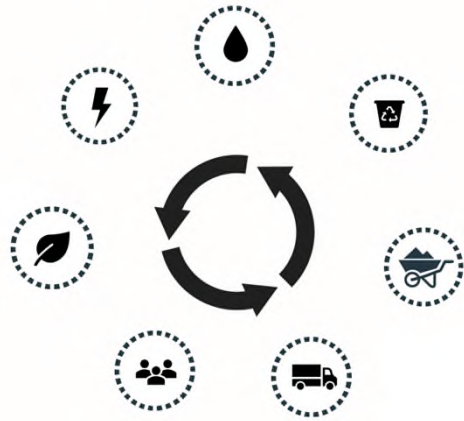
Materialenpaspoort

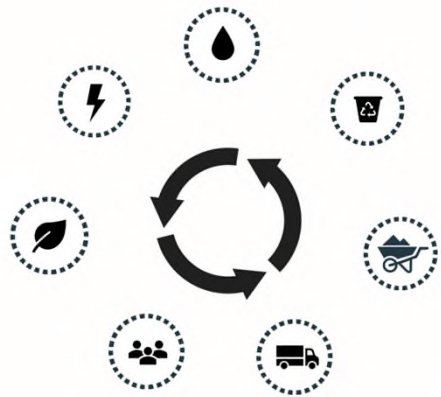
Duurzaamheid = Denken in kringlopen

Duurzaam denken = Bouwen zonder meerkosten = Doelen behalen

Duurzaam en circulair Gelijktijdig gezond bouwen

Wat is Bouwbiologie?

- Hoe gezonde gebouwen en een gezonde omgeving te realiseren
- Holistisch / integraal
- Bouwbiologie sinds 1977
- Internationaal hét Summit op het gebied van gezond bouwen

Een gezonde gebouwde omgeving geeft:

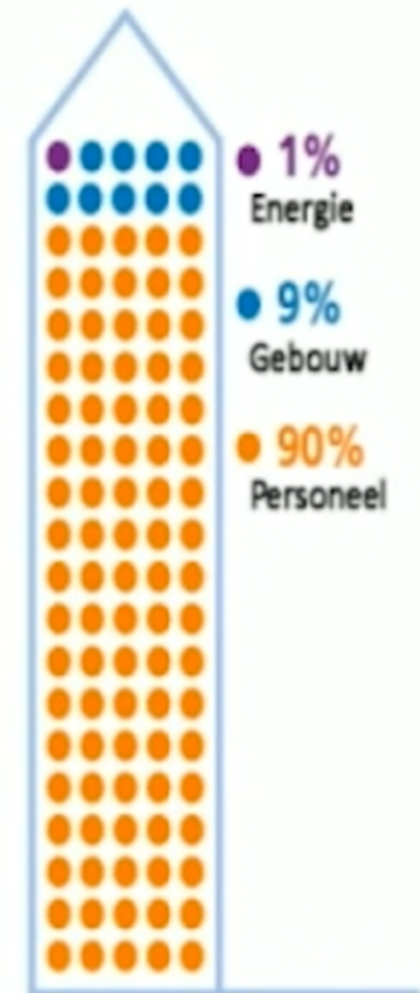
- Tot 35% minder verzuim
- Tot 30% meer arbeidsproductiviteit
- Stijging schoolprestaties 13-26%
- Tot 15% minder cognitieve stress
- Meer 'well-being'
- Meer levenskwaliteit

Financiële cijfers gezond bouwen

Investering Stads Kantoor Venlo: 53 miljoen

Verdeling van de bedrijfskosten

Bron: WBC - Health, wellbeing & productivity in offices

<https://www.ivvd.nl/stadskantoor-venlo-in-alle-facetten-een-gezond-gebouw/>

Financiële cijfers gezond bouwen

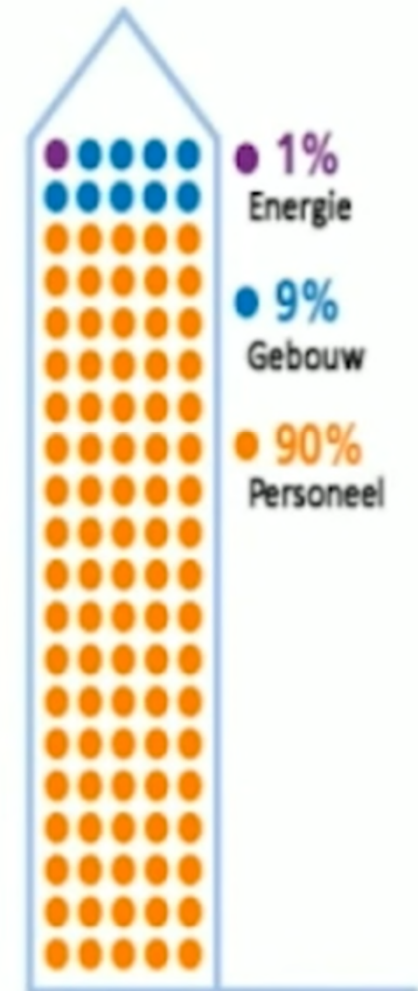
Investering Stadskantoor Venlo: 53 miljoen

Jaarlijkse energiekosten: 550.000 euro

Jaarlijkse gebouwkosten: 5 miljoen

Jaarlijkse personeelskosten: 50 miljoen

Verdeling van de bedrijfskosten

Bron: WGBB - Health, wellbeing & productivity in offices

<https://www.ivvd.nl/stadskantoor-venlo-in-alle-facetten-een-gezond-gebouw/>

Financiële cijfers gezond bouwen

Investering Stadskantoor Venlo: 53 miljoen

Jaarlijkse energiekosten: 550.000 euro

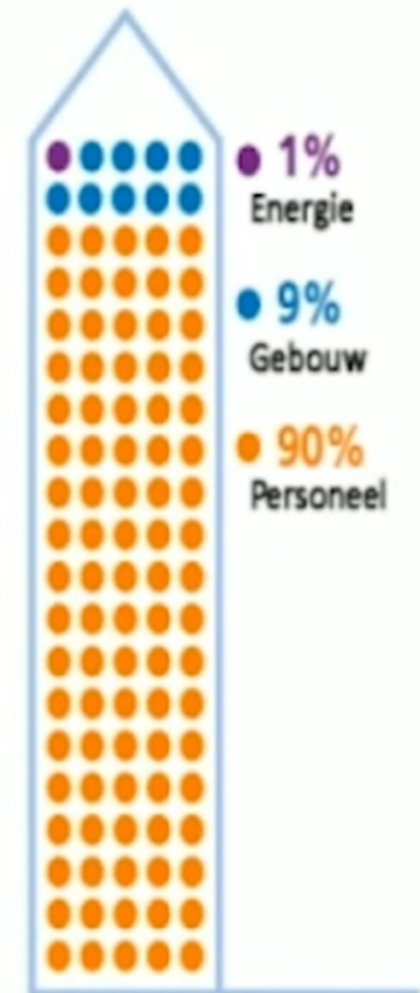
Jaarlijkse gebouwkosten: 5 miljoen

Jaarlijkse personeelskosten: 50 miljoen

Dus 1% minder verzuim
of 1% hogere arbeidsproductiviteit
levert 550.000 euro per jaar op

<https://www.ivvd.nl/stadskantoor-venlo-in-alle-facetten-een-gezond-gebouw/>

Verdeling van de bedrijfskosten

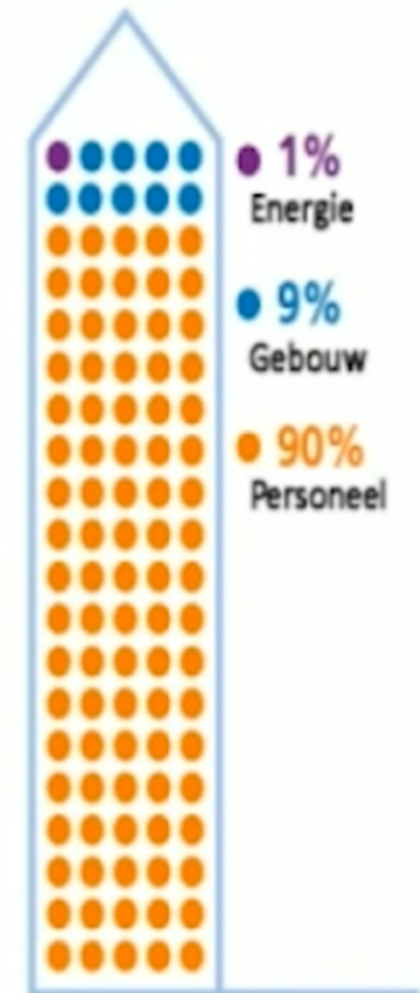
Bron: WGBB - Health, wellbeing & productivity in offices

Financiële cijfers gezond bouwen

Investering Stadskantoor Venlo: 53 miljoen

Kosten materialen: 30 miljoen

Verdeling van de bedrijfskosten

Bron: WGBB - Health, wellbeing & productivity in offices

<https://www.ivvd.nl/stadskantoor-venlo-in-alle-facetten-een-gezond-gebouw/>

Doelen bereiken door circulair denken

- Opstellen Circulaire Roadmap
  - Tijdlijn met alle mijlpalen (2030, 2050)
  - Opstellen KPI's voor (bij)sturen
  - Jaarlijks duurzaamheidsverslag
- Concrete maatregelen
- LCA + LCC + DMJOP Gebouw

LifeCycleAssessment Gebouw

LCC Gebouw

+

LCA Gebouw

+

DMJOP Gebouw

LifeCycleAssessment Gebouw

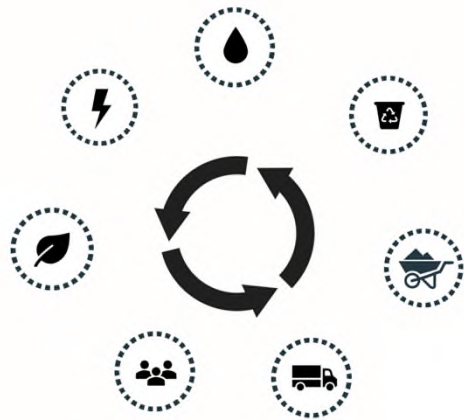
LifeCycleAssessment Gebouw	Bouw	Onderhoud en exploitatie	Sloop	Resultaat
Milieu-impact <ul style="list-style-type: none"> - CO₂ - Energie - Water - Schadelijke stoffen - Etc.	√	√	√	LCA
Kosten <ul style="list-style-type: none"> - Bouwkosten - Onderhoudskosten - Exploitatiekosten - Sloopkosten	√	√	√	LCC

+ DMJOP

Circulair denken = Doelen behalen en gezond wonen

A detailed timeline of climate goals from 2015 to 2050. The timeline is divided into several periods: 2015, 2017-2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023-2026, 2030, and 2050. Each period lists specific goals and targets, such as 'Netto-uitstoot van broeikasgas', 'CO2 uitstoot', 'Verdunde nieuwe woningbouw', and 'Energie'. The timeline is organized into columns for different sectors: Transport, Energy, Buildings, Industry, and Land Use, Change and Forestry. A green circle highlights the 2050 goals.

2015	2017-2018	2019	2020	2021	2022	2023-2026	2030	2050
Netto-uitstoot van broeikasgas: -40% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -25% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -35% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -45% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -55% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -65% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -75% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -85% t.o.v. 1990	Netto-uitstoot van broeikasgas: -95% t.o.v. 1990

Integrale adviesdiensten van Aveco de Bondt

- Toekomstbestendige nieuwbouw
- Verduurzaming en transformatie bestaand vastgoed
- Integrale aanpak bestaande wijken
- Ontwikkeling landelijk gebied
- Veerkrachtig watersysteem
- Gezonde gebouwde omgeving
- Stedelijk water en ondergrond
- Mobiliteit en Infrastructuur
- Circulair gebouwde omgeving
- Waterveiligheid en keringen
- Stedelijke gebiedsontwikkeling
- Energie- en warmtetransitie

ing. Carla Rongen bouwbioloog i.o.
Senior adviseur Circulair en Gezond Bouwen

+31 6 83 217 248

www.primum.nl

carla.rongen@primum.nl

[@Primum_nl](https://twitter.com/Primum_nl)

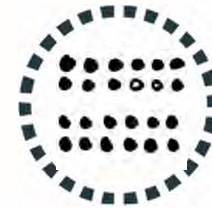

Toepassen Circulaire ontwerpprincipes

mechanische
verbindingen

modulaire
bouwwijze

demontabel
gebouw

milieu impact

materialen
grondstoffen

*Elk element heeft al bij de
productie een bestemming
voor hergebruik of recycling*

Toepassen Circulaire ontwerpprincipes

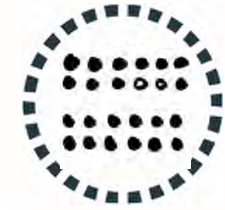
*Uitsluitend droge
verbindingen*

mechanische
verbindingen

modulaire
bouwwijze

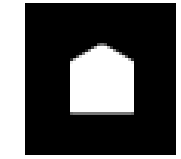
demontabel
gebouw

materialen
grondstoffen

milieu impact

Toepassen Circulaire ontwerpprincipes

mechanische
verbindingen

modulaire
bouwwijze

demontabel
gebouw

milieu impact

*Zo veel mogelijk natuurlijke,
herbruikbare of gerecyclede
materialen*

materialen
grondstoffen

Toepassen Circulaire ontwerpprincipes

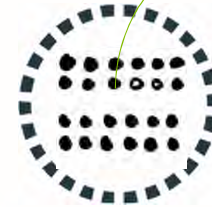
mechanische
verbindingen

demontabel
gebouw

modulaire
bouwwijze

milieu impact

materialen
grondstoffen

1. Gestandaardiseerde productie
2. Elementen na einde levensduur opnieuw ingezet in volgend gebouw

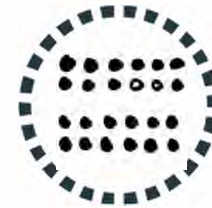

Toepassen Circulaire ontwerpprincipes

mechanische
verbindingen

modulaire
bouwwijze

demontabel
gebouw

materialen
grondstoffen

milieu impact

Gezonde materialen

